

## Het zien van de toekomstige echtgenoot of echtgenote

Ross besluit zijn artikel over ‘The Knife Against the Wave’ [zie: ‘Het mes in de golven’] met een sage, die niet goed in zijn serie past. Hij introduceert de sage als volgt (om bij het voorafgaande aan te knopen): ‘Uit Kilcar in dezelfde county (Donegal) komt een alleenstaand geval van huwelijkswaarzegging, waaraan de mes-in-de-golven-episode werd bevestigd, nogal ongerijmd, als een zwevende traditie. Een jong meisje beoefent de gevaarlijke praktijk van het laten verschijnen van de toekomstige echtgenoot met Halloween door het klaarzetten van een maaltijd. De gehaalde laat zijn mes achter op haar tafel. Na het huwelijk bekent ze.’ Hij laat dit volgen door een citaat (niet haar bekentenis): “‘O, jij *bitheamhnach*,” zei hij, ‘jij speelde kwade streken toen je dat mes kreeg, want ik was toen met twee gezellen aan het vissen in die en die baai en ik viel flauw in de boot en was een tijdje buiten bewustzijn totdat mijn makkers me wakker schudden. Toen ik bijkwam, riepen ze dat een enorme golf achter ons aankwam. Ik had vaak gehoord van de kracht van het gezegende ijzer, dus ik trok mijn zakmes tevoorschijn, opende het en wierp het tegen het kwaad (d.w.z. de golf) in de naam van de Drieëenheid, en meteen ging de golf liggen en dat was het moment waarop jij je kwade streken beoefende.” Aldus sprekend rukte hij het mes uit haar hand en wierp het in het vuur.’ (Ross 1994, 86f naar Ó Muirghesa 1928, 128f).

Meer wordt er door Ross niet over gezegd, want het deel van het mes in de golf is na de andere voorbeelden duidelijk. Wat echter zo gevaarlijk is aan de praktijk van het zien van de toekomstige echtgenoot wordt door hem niet uitgelegd (ook wegens gebrek aan Ierse voorbeelden). We zullen echter zien, dat in deze praktijk het mes op een hele andere manier wordt gebruikt, al wordt er wel mee gegooid. Eerder hebben we al de sage gezien van de man wiens mes overboord viel en terecht kwam in de kool, die zijn geliefde op Halloweenavond wilde uittrekken. [Zie: ‘Het raadsel van Cloena (4)’]

Het mes speelt een belangrijke rol in enige sagen uit de collectie *Deutsche Sagen* van de gebroeders Grimm. De eerste betreft het geloof, dat een meisje in de Andreas-, Thomas-, Kerst- en Nieuwjaarsnacht [= Silvesternacht] haar toekomstige geliefde kan uitnodigen en zien. Ze moet een tafel voor twee personen dekken, maar er mogen daarbij geen vorken zijn. Wat de minnaar bij het weggaan heeft achtergelaten, moet zorgvuldig opgeheven worden, hij komt dan naar degene, die het bezit, en bemint haar heftig. Het mag echter niet meer door hem gezien worden, want anders herinnert hij zich de kwelling, die hij in die nacht door bovenmenselijk geweld heeft geleden, en wordt zich bewust van de betovering, waardoor groot ongeluk ontstaat. Een mooi meisje uit Oostenrijk begeerde eens om middernacht op de gebruikelijke wijze haar minnaar te zien, waarop een schoenmaker met een dolk binnentrad, haar die toewierp en meteen weer verdwenen was. Zij raapte de naar haar gegooide dolk op en sloot hem in een kist. Weldra kwam de schoenmaker en vroeg om haar hand. Enige jaren na hun huwelijk zocht ze iets in haar kist en haar man zag de open kist en wilde kijken, maar ze weerhield hem, waarop hij haar wegduwde en in de kist zijn verloren dolk zag. Hij wilde weten, hoe ze daaraan was gekomen. Ze bekende wat ze gedaan had, waarop de man haar vervloekte als de hoer, die hem zo vreselijk had laten lijden, en de dolk in haar hart stiet. Aan dit verhaal, dat uit verschillende 17<sup>e</sup>-eeuwse bronnen komt, wordt nog een mondelinge versie geknoopt over een jager, die zijn *Hirschfänger* (hartsvanger) achterlaat. Als de vrouw voor het eerst in het kraambéd ligt, stuurt ze, als ze het niet meer

aankan, hem om *Weißzeug* (witgoed) te halen en denkt er niet aan, dat daar het tovergerei (het mes) ligt, dat hij vindt en waarmee hij wordt haar doodt.<sup>1</sup>

Ook in Zweden is dit verhaal bekend. Een meisje houdt nachtwake met een glas voor haar om een nachtelijk visioen van haar toekomstige man te hebben. Zijn dubbelganger ('double') verschijnt en leegt het glas, maar vergeet zijn mes bij het weggaan. Later, wanneer ze getrouwd zijn, vindt de man het mes en herkent het als het zijne. Hij herinnert de kwelling, die hij geleden, toen het meisje zijn dubbelganger dwong naar haar te komen, en hij doodt haar. (Klintberg 2010, 31 type A32: *Future husband's doppelganger leaves knife* [over heel Zweden, 10x]). Ook type A33: *Agonies of future husband* (9 regio's) hoort hierbij: Door een nachtelijk ritueel laat een meisje de dubbel van haar toekomstige echtgenoot verschijnen. Hij wordt op dezelfde tijd zeer ziek. Later trouwen ze en de man komt van het ritueel te weten [wat eigenlijk alleen kan door het gevonden mes] en hij vertelt zijn vrouw van de kwelling, toen ze zijn dubbel dwong te verschijnen. Vgl. ook A34: *Glasses on the table* (4 regio's): Een meisje houdt nachtwake met 3 glazen voor zich [op tafel]. Ze heeft ze gevuld met water, wijn en sterke drank om te ontdekken of haar toekomstige man een arme boer, een rijk man of een zuiper is. De dubbel van de toekomstige man verschijnt en drinkt uit een van de glazen; vgl. A35: *Disappointing omen* (5 regio's): Een meisje waakt om haar toekomstige man te zien en heeft een visioen van een man [d.w.z. zijn dubbel komt] die haar niet bevalt (een zuiper). Een tijdje daarna trouwt hij met haar.

Thompson heeft het opgenomen als AT 737: *Who Will be her Future Husband*. Een meisje probeert op advies van een waarzegger uit te vinden wie haar toekomstige man zal zijn (Mot. D1825.1.2). Een generaal verschijnt en vergeet zijn zwaard. Het meisje verbergt het zwaard. Later, wanneer ze als vrouw van de generaal haar zwaard toont, doodt hij haar. (Thompson 1961, 253: 6 versies uit Estland, 2 uit Livonië, 2 Iers, 5 Engels, 2 Engels-Amerikaans). Bij Uther is de omschrijving beter. Op nieuwjaarsavond (kerstavond) ziet een jonge vrouw haar toekomstige echtgenoot [Mot. D1825.1], een soldaat. Wanneer de verschijning weggaat, slaagt ze erin zijn sabel (zwaard) te behouden. Wanneer de soldaat thuiskomt, trouwen ze. Later vindt hij zijn zwaard in een kist. Hij doodt (bijna) zijn vrouw (en zichzelf) met het zwaard, omdat hij zoveel geleden had door het verlies van het zwaard. (Uther 2004, I, 394) Het is echter niet het verlies van het zwaard, maar het terugkeren van de herinnering van de geleden kwelling, die de soldaat zijn vrouw doet doden.

Eveneens gebaseerd op 17<sup>e</sup>-eeuwse bronnen is de erop volgende Grimm-sage over de te eten uitgenodigde geliefde, die zich afspeelt in Saalfeld in Thüringen. Het betreft een *Schöffnerin* (belastinginster), die in het geheim verliefd was op haar schrijver. Ze liet een brood bakken en stak midden in de Kerstnacht twee messen kruisgewijs erin onder het mompelen van enige woorden. Daarop kwam de schrijver uit zijn slaap geheel naakt de kamer ingesprongen, ging aan tafel zitten en keek haar strak aan. Ze stond op en liep weg, waarop hij de messen uit het brood trok en achter haar aan wierp, haar zeer verwondend. Daarna ging hij weg. De *Muhme* ('tante'), die erbij aanwezig was, schrok zo, dat ze wekenlang ziek lag. De schrijver zou de volgende dag gevraagd hebben, welke vrouw hem die nacht zo beangstigd had; hij was zo afgemat, dat hij het nauwelijks kon zeggen (vgl. nachtmerrie), want hij had meegemoeten en had zich niet genoeg kunnen verweren. De oude vrouw, die dit verhaal vertelde, kende nog een andere versie, die zich afspeelde in Coburg, waar enige jonkvrouwen negenerlei eten op tafel hadden gezet om middernacht en aan de tafel waren gaan zitten. Daarop kwamen hun geliefden en brachten

<sup>1</sup> Grimm, *DS*, 139f n°114 naar Erasm. Francisci, *Höll. Proteus*; Bräuner, *Curiositäten*, 91-93; Goldschmid, *Höll. Morpheus*, Hamburg 1698, 173f.

allemaal een mes mee en wilden bij hen gaan zitten. De juffers schrokken en renden weg, maar eentje wierp zijn mes achter hen aan. Een van de juffers (die geraakt was?) keek om, keek hem aan en raapte het mes op. In een andere versie zou in plaats van de uitgenodigde minnaar de *leibhaftige Tod* de kamer zijn binnengekomen en zijn uurglas bij eentje neergezet hebben, die toen ook binnen dat jaar stierf. In Silezië gingen in een heilige nacht [Kerstnacht?] drie jonkvrouwen (*Hoffräulein*) aan een gedekte tafel zitten wachten op hun geliefden voor wie ook een bord was neergezet; er kwamen er maar twee opdraven, die bij hun juffer gingen zitten. De derde bleef weg en de juffer was het wachten tenslotte beu, ging naar het raam en zag daar een doods-kist staan met een juffer erin, die op haar leek, waarvan ze zo schrok, dat ze ziek werd en weldra stierf. In een mondelinge versie komt de doods-kist de kamer in, ze gaat ernaar toe, het deksel gaat omhoog en ze valt dood erin.<sup>2</sup> Uit Zweden komen de volgende varianten: Een meisje, dat nachtwaakt om haar toekomstige echtgenoot te zien, ziet een doods-kist (verloofde in doods-kist, hoofdloze minnaar). Haar verloofde sterft (of zij sterft zelf) korte tijd daarna. Of: Twee meisjes waken; de ene ziet haar toekomstige man, de ander ziet een doods-kist (Klintberg 2010, 31 type A36: *Vision of coffin*, 6 regio's, 12 var.); vgl. A37: *Vision of executioner*: het wakende meisje ziet een man met een bijl, wordt later ter dood veroordeeld en herkent de beul als de man uit het visioen (2 reg.); A38: *Vision of horsehoofs*: wakend meisje ziet bloederig laken met hoefsporen, wordt overreden door koets (3 reg.); A39: *Vision of widower with children*: wakend meisje ziet een grote figuur gevolgd door diverse kleine en trouwt kort daarop een weduwnaar met kinderen (2 reg.).

Praetorius vertelt hierover in zijn *Weihnachtsfratzen* (kerstkletspraatjes): Meisjes, die over hun geliefde willen dromen (d.w.z. hem willen zien in een droom), kopen vroeg op de dag voor de heilige avond (= Kerstavond) voor een Pfennig witbrood (*Semmel*) en wel het laatste broodje van een reeks. Daar snijden ze een stukje korst af, binden het onder hun rechterarm en lopen daarmee vlijtig de hele dag rond. Bij het slapengaan leggen ze het onder hun hoofdkussen in de Kerstnacht en zeggen daarbij:

‘Nu heb ik me gelegd en brood bij me,  
Als nu toch mijn *Feinslieb* kwam en met me at!’

Daarop zou het gebeuren, dat om Middernacht van die *Semmelrinde* (broodkorst) iets geknaagd werd en daaraan kan men weten, dat de geliefde haar in het komende jaar zal trouwen. Is het brood echter nog heel, dan hebben ze slechte hoop. In Leipzig in 1657 zou het gebeurd zijn, dat twee meisjes samen in een bed sliepen. De ene had zo'n brood onder haar [kussen] liggen, de ander niet. Deze hoorde 's nachts geknor en geknaag, was bang en schudde haar vriendin, die echter diep in slaap was en niets merkte. 's Morgens bleek een kruis in het brood gevreten. De vrouw zou spoedig daarna met een soldaat getrouwd zijn.

De oude vrouw uit Saalfeld vertelde ook, dat anderen een emmer water nemen en die met een kleinere maat leeg scheppen in een ander vat. Ze doen dit enkele malen en zien toe of tijdens het meten ze meer water hebben dan eerst. Daaruit besluiten ze, dat ze het komend jaar zullen toenemen aan have en goed. Hebben ze evenveel, dan geloven ze dat het lot stilstaat en ze geluk noch ongeluk hebben. Is er op het laatst minder water, dan gaat hun welstand achteruit. Anderen nemen een erfsleutel en een kluwen garen, binden de draad aan de sleutel en hangen hem een el of zes uit het raam en bewegen hem heen en weer langs de muur en roepen: ‘Horch! Horch!’, dan zullen ze een stem horen uit de richting, waar ze zullen trouwen en gaan wonen. Anderen grijpen

<sup>2</sup> Grimm, *DS.*, 140f n°115 naar Praetorius, *Weihnachtsfratzen*, prop. 53; Bräuner, *Curiositäten*, 97; Valvassor, *Ehre von Crain*, II, 479

uit de deur en hebben, als ze hun hand terugtrekken, enige haren van hun toekomstige minnaar daarin.<sup>3</sup>

Ook in Engeland wordt een love-charm met een mes beschreven, voor het eerst in een laat-18<sup>e</sup>-eeuwse 'chapbook' *The Universal Fortune-Teller*, waar de instructie zegt, dat de opzegger een pennennmes moet steken door het schouderbot van een lam, zeggend:

*'Tis not the bone I mean to stick,  
But my lover's heart I mean to prick;  
Whishing him neither rest nor sleep,  
Till him comes to me to speak.*

De titel luidt: 'To know if your present Sweetheart will marry you', maar uit de woorden blijkt, dat de spreuk bedoeld was zoals de editor van *Notes and Queries* schreef in 1873 'to compel the love of another, to turn the heart of an indifferent one.' In een variant, afkomstig uit een rechtzaak in Londen, wordt het hart niet geprikt met een mes maar gescheurd:

*It's not this herb I wear,  
But N's hard heart to tear;  
May he never rest or happy be,  
Until he returns to me.* (Roper 2005, 156).

De bijgaande actie zal wel bestaan hebben uit het stukscheuren van het gedragen kruid. Een andere formule om het hart van de geliefde om te keren luidt:

*It is not this salt that I wish to burn,  
But my lover's heart I wish to turn,  
So that he may not rest nor happy be,  
Until he comes to me.* (MGR 283 n°654)

Hier bestaat de begeleidende aktie uit het verbranden van zout.

De gewoonte om met Halloween koolplanten uit de grond te trekken om het uiterlijk van de toekomstige echtgenoot te ontdekken wordt beschreven door Duncan in zijn folklore-rapport van de Ierse county Leitrim. Hallowe'en of zoals men daar zegt *Holly-eve* bestond (want het rapport is van het eind van de 19<sup>e</sup> eeuw) uit de gewoonlijke spelletjes als 'bobbing for apples', te vergelijken met het Nederlandse koekhappen, 'ducking for money' en het gieten van gesmolten lood door een sleutel in water om de toekomst te voorspellen, maar het hoofdamusement bestond uit het ontdekken van de naam, maar in feite gaat het om het uiterlijk, van degene die je toekomstige partner zal zijn. De meisjes worden geblinddoekt naar de kooltuin gebracht en trekken kolen uit de grond en bepalen aan de hand van de uitgetrokken kool het uiterlijk van hun toekomstige echtgenoot. Later in de nacht stelen de jongens al de kolen, die ze kunnen krijgen, en gooien ze aan stukken op de straten, die soms 's morgens helemaal vol liggen met koolpulp. Een ander gebruik is dat een meisje heimelijk zoekt naar een *briar-thorn*, die teruggegroeid is naar de grond en zo een *loop* (cirkel) vormt. 's Avonds laat kruipt ze erdoor in de duivels naam, snijdt de *briar* af, legt hem onder haar kussen zonder een woord te zeggen, en ze zal dromen van haar toekomstige echtgenoot. Een andere methode is om een kluwen of bal wol neer te gooien in een *lime-kiln* (kalkoven) 's avonds in de duivels naam, het einde in de hand houdend. Dan rolt men de bol weer op met de woorden: 'Wie houdt mijn kluwen vast?' en de naam die al dan niet uit de diepte klinkt, is die van de toekomstige echtgenoot. (Een prima gelegenheid om iemand voor de gek te houden, zoals menig verhaal betuigt, vgl. ATU 1476: *The Prayer for a Husband*). Ook

<sup>3</sup> Grimm, *DS*, 141-143 n°116 naar Praetorius, o.c., n°60, 61, 64. In Rusland leggen meisjes hun kam onder hun kussen 's nachts of hangen ze uit het raam om er achter te komen wie hun haar komt kammen. (A. Gura, 'Coitus in the Symbolic Language of Slavic Culture', in: *Folklore* 30, 143f)

jongens hebben een ritueel: ze verzamelen 10 klimopbladeren zonder te spreken en gooien de 10<sup>e</sup> weg. Ze mogen pas tegen bedtijd in huis gebracht worden, en worden gestopt in de rechtersok en onder het kussen gelegd, met slechts deze woorden:

*'Nine ivy leaves I place under my head  
To dream of the living and not of the dead.  
If ere I be married or wed unto thee,  
To dream of her to-night, and her for to see,  
The colour of her hair, and the clothes that she wears,  
And the day she'll be wedded to me.'*

(Soms worden ook yarrow-bladeren gebruikt.) Anderen nemen een *rake* (hark, riek) en gaan 9x rond een *rick* (hooimijt), zeggend: *'I rake this rick in the name of the devil,'* en de 9<sup>e</sup> keer zal de geest (= double) van de toekomstige partner verschijnen en de *rake* uit de handen van de *operator* (van deze magie!) nemen. (*Folklore* 5, 195-7).

De Vlaamse folklorist De Cock merkt op in zijn aantekeningen bij 'Van het Meisje dat O. L. Vrouw om een man bad' [= ATU 1476]: In Luik zeggen de meisjes bij het naar bed gaan (op 30 Nov.):

*'Saint André, mon bon patron,  
Faites-moi voir dans mon songeant  
Le mari que j'aurai en mon vivant.'* (De Cock 1919, 277 = R-D 1870, II, 229)

Het gieten van gesmolten lood en tin in water is op Andries-, Thomas-, Kerst- en Silvesteravond algemeen in Duitsland: de vormen, die dat lood en tin in het water aannemen, moeten de toekomstige echtgenoot doen kennen. Samuel Walther, rector van het Maagdenburger gymnasium, maakt in zijn *Singularia Magdeburgica* (1732, 767) melding van de gewoonte van meisjes om in de Kerstnacht hun haren op te maken en 's morgens in een emmer water te kijken, of ze een *Crantz* of *Haube* op het hoofd hebben (verdere uitleg wordt niet gegeven) (Waschnitius 1913, 117).<sup>4</sup> In de St. Thomasnacht luisteren ongetrouwde meisjes aan de *höllhafen* [kachelpot?] en ieder hoort de handwerker arbeiden, die ze als echtgenoot zal krijgen. In de Bovenpfalz gaan op zekere nacht van het jaar de meisjes naar de dorpsbron, die haar, bij het licht van de maan, haar aanstaande toont (Knappert 1887, 199 naar Panzer I, 265 n°149; ib., 124). In een Noorse sage wordt uitgebreid het loodgieten beschreven, toegepast om te bepalen wat voor ziekte een kind heeft. Over een kom water wordt een dunne haverkoek gelegd met in het midden een gat, gemaakt met een stopnaald, waardoor langzaam de gesmolten lood wordt gegoten, terwijl de 'heks' een lange bezwering opzegt (die eigenlijk al het kind moet genezen). Dan wordt de koek weggenomen en zijn de figuren te zien, die het lood heeft gevormd. Een man met twee grote hoorns en een staart duidt op de 'goblin-spell', een meermin duidt op een 'water-spell' en een

<sup>4</sup> Waarzeggen uit bronnen: Wie in de kersttijd tijdens het luiden van de klokken voor de eerste Mis aan drie bronnen drinkt, zonder te spreken, maar nog tijdens het luiden in de kerk komt en over de rechterschouder kijkt, ziet zijn toekomstige, en trouwlustigen drinken uit een bron water en wachten bij de kerkdeur: wie het eerst eruit komt, is bruid of bruidegom. In Zwitserland moet een knaap uit 7, 9 of 11 bronnen uit ieder drie slokken water drinken, in 't Simmental moet dit tussen 11 en 12 uur 's nachts geschieden, dan ziet hij de voor hem bestemde vrouw bij de kerkdeur staan. In Bohemen werpt men in de Goede Week kruisjes uit twijgen gesneden in de bron om de toekomst te raden. Aan 't meisje toont zich door middel van bron-zien de toekomstige op de heilige avond, op Nieuwjaarsnacht, op Oudejaarsavond, op St. Andries-avond in de schemering, in St. Andries-nacht om 12 uur. Als men aan 11 bronnen water drinkt, daarbij echter iedere keer achteruit naar de bron gaat, verschijnt bij de 11<sup>e</sup> bron het beeld van de aanstaande. Wast 't meisje zich tussen 11 en 12 uur 's nachts aan 3 morgenbronnen, dan staat hij bij de kerkdeur met een doek in de hand om haar af te drogen. (E.V. 4, 71)

doodskist met erin een lijk, dat zijn vingers uitspreidt, duidt op de ‘corpse-spell’. De eerste ziekte loopt het kind op, als je ermee langs een trollenheuvel gaat en vergeet het kind te bekruisen, de tweede als je dat vergeet bij het oversteken van een rivier, en de 3<sup>e</sup> bij het passeren van een kerkhof. Het kind heeft de derde en de remedie is het begraven van een als de baby verklede pop op het kerkhof, waardoor de doden denken dat ze het kind hebben. De eerste ziekte geneest de heks eenvoudig door de zieke jongeling onder een stuk turf door te duwen tegen de zon in (Booss 1984, 106, uit: ‘The Witch’). Braekman geeft een recept, getiteld: *Die es betovert. Dus machment weten*, dat luidt: *Nym een vat ende do et vol wins, ende dan ghieter in gesmolten loot, ende seg diese wort: ‘Poro, porta et crosabaur aray et aray paclitus. Amen.’ Dan sal blicken int lod wat hem gedain is, ende darna werpet in een lopende water off fonteyne.* (Voor wie is betoverd: Neem een vat en doe het vol met wijn en giet dan gesmolten lood erin en zeg deze woorden ... Dan zal blijken uit [de vorm van] het lood wat hem (= de betoverde) is gedaan; en daarna werpt men het in stromend water of bron.) (Braekman 1997, 293).

In Duitsland is sinds lang de gewoonte bekend om op bepaalde dagen, vooral in de tweede helft van december, gesmolten lood of tin in een schotel water te gieten. De figuren die zich bij het stollen van het metaal vormen gebruikte men voor het voorspellen van de toekomst. Zo betekenen sterren geluk, kruisen lijden, diertjes de dood, enz. Bovendien werd op het loodgieten ook een beroep gedaan om het liefdesleven, het al dan niet huwen, trouw of ontrouw te voorspellen (HDA I, 1389-1391).

Op Halloween een appel schillen voor een kaarsverlichte spiegel toont je het gezicht van je toekomstige echtgenoot (Walker 1983, 50). St. Agnes-vooravond was de traditionele tijd voor meisjes om de namen van hun toekomstige geliefde te weten te komen door middel van toverspiegels (ID., 13).

Roper besteedt veel aandacht aan de ‘love divination charms’: hierbij wordt zeer vaak een bepaalde dag van het jaar genoemd, waarop zij werken, maar er is weinig ‘general agreement in the tradition as to which days these were’ en hij somt op: the eve of Twelfth day (i.e. Twelfth Night), St. Agnes’s Eve (20-1), St. Agnes’s Day (21-1), St. Valentine’s Eve (13-2), Day (14-2), St. Mark’s Eve (24-4), St. Faith’s Day (6-10), St. Luke’s Day (18-10), the day of SS. Simeon and Jude (28-10), St. Thomas’s Eve (20-12) en Kerstavond, etc. Roper onderscheidt diverse typen, als eerste **All hail**, een korte ‘love divination’, gericht tot de nieuwe maan, waarvan de oudste versie komt uit *Mother Bunch’s Closet Newly Broke Open* uit 1685. Het betreft rijmen ‘uit de oude doos’, een voorloper van de later zo populaire ‘rijmen van Moeder de Gans’. De rijm luidt:

*New moon, new moon, I pray thee  
Tell me this night who my true love will be.*

Uit dezelfde tijd en volgens John Aubrey in gebruik bij *our English woemen in the Country* is de triplet:

*All haile to thee Moon, all haile to thee!  
I prithee good Moon, declare to me,  
This night who my husband must be.*

Latere versies zijn variaties hierop, bijvoorbeeld de ‘charm’ uit Whitby, 1817:

*New moon! New moon! I hail thee,  
This night my truelove for me to see:  
Not in his best nor worst array,  
But his apparel for every day;  
That I to-morrow may him ken,*

*From among all other men.*

Deze spreuk moest gezegd worden met nieuwe maan, waarna men naar bed moest gaan zonder te spreken. In dezelfde *Mother Bunch's Closet* bevindt zich ook de oudste variant van het type **Saint Thomas**, uit te voeren op 20-4, die luidt:

*Good St. Thomas do me right,  
And bring my love to me this night,  
That I may look him in the face,  
And in my arms may him embrace.*

In een orale versie uit Suffolk, uit te voeren op 20-12, zijn de laatste regels vervangen door:

*In his apparel, his array,  
The clothes he walks in every day,*

woorden die we al zagen en ook voorkomen in het type **Even, even ash**. Dit is een esblad met een even aantal blaadjes. De oudste en meest complexe vorm komt uit Dorset 1831: Pluk een even esblad en zeg:

*The even ash-leaf in my hand,  
The first I meet shall be my man.*

Stop het blad in je handschoen en zeg:

*The even ash-leaf in my glove,  
the first I meet shall be my love.*

En tot slot in de boezem, zeggend:

*The even ash-leaf in my bosom,  
The first I meet shall be my husband.*

Een korte versie is:

*Even, even, ash,  
I pull thee of the tree,  
The first young man that I do meet,  
My lover he shall be.*

Maar er zijn ook versies als boven:

*Even ash, even ash, I pluck thee,  
This night my own true love to see;  
Neither in his rick nor in his rare,  
But in the clothes he does every day wear.<sup>5</sup>*

Tot slot is er het type **Hempseed I sow**, waarvan de oudste versie uit 1815 Norfolk is:

*Hemp seed I sow,  
Hemp seed, grow;  
He that is my true love  
Come after me and mow.*

Angelina Parker, die deze 'ghastly procedure' kende, beschreef wat de bedoeling was en merkte op: 'The hemp seed immediately grew up' (zodat de 'true love' meteen kan komen maaien) (Roper 2005, 69f, 134-6, 120f; 144-6). Owen deelt een versie uit Wales mee onder de titel: **Hemp Seed Sowing**: Een jonge getrouwde vrouw uit Denbighshire vertelde hem dat als een jonge vrouw hennepzaad zaait, de 'dubbel' (figure) van haar geliefde zou verschijnen en haar volgen. Dit diende te geschieden in de nacht van Hallow Eve. In Devonshire werd dit gedaan op

<sup>5</sup> Andere formules met even-ash zijn: *If you find even-ash, or four-leaved clover* (het bekende gelukbrengende klavertje-vier), *You will see your love before the day's over* evenals *The even-ash I double in three, The first I meet my true love shall be; If he be married let him pass by, But if he be single let him draw nigh*. (MGR 334 n° 821 en 823; 822 is de bovenstaande 6-regelige rijm over *The even-ash leaf in my hand*...

St. Valentine's Eve en hier rent de jonge vrouw rond de kerk en zegt daarbij ononderbroken de regels:

'I sow hempseed,  
hempseed I sow,  
He that loves me best  
Come after me now' (welk laatste moet zijn: 'and mow', gezien de rijm!).

Ook kent men in Wales een methode genaamd *Sage Gathering*, waarbij een jonge vrouw in de nacht van All Hallow Eve naar de tuin gaat en de bladeren van [een tak van] de salieboom trekt; klokslag twaalf verschijnt dan haar geliefde.

Dit wordt uitgebreider beschreven door Owen in zijn *Old Stone Crosses* uit 1886. Door het plukken van bladeren van bloeiende salie om 12 uur 's nachts en het oproepen van hun toekomstige echtgenoten om te verschijnen, waren jonge vrouwen, naar werd gezegd, in staat om in hun aanwezigheid hun beoogde echtgenoten op te roepen (*conjure*), die met hen de bladeren van de salie plukten. Het eerste blad werd geplukt als de klok de eerste slag gaf en terwijl de klok doorging met slaan werd blad na blad verzameld en bij het ophouden van het slaan eindigde de ceremonie. Maar als de jonge vrouw haar verlangen had verkregen, dan kwam de ceremonie ten einde voordat de middernachtklok [zijn laatste slag] had geslagen (Owen 1886, 204).

In het op internet te vinden boek van Winwood Reade *The Veil of Isis* uit 1861 worden een aantal folkloreitems meegedeeld, o.a. methodes van 'love prophecies', die bedreven worden door dorpsmeisjes in Engeland. Men zaait hennepzaad op Midsummer Eve met de woorden:

"Hemp-seed I sow, hemp-seed I hoe,  
and he that is my true love come after me and mow."

Het meisje draait zich dan om en verwacht de jongeman te zien [uiteraard zijn 'double'], die met haar zal trouwen. Een ander meisje plukt de wortel die groeit onder 'mugwort' (= bijvoet) en die zal, mits uitgetrokken exact om middernacht op de avond van St. Jan de Doper en onder haar kussen gelegd, haar doen dromen van haar toekomstige echtgenoot. Door Owen wordt dit als volgt beschreven in zijn *Welsh Folklore* uit 1887: 'Het was gebruikelijk voor jonge vrouwen om op *Nos Wyl Ifan* (St. Jansnacht) te gaan jagen voor *Llysiau Ifan* (s. John's wort) om middernacht en ze meenden dat het zilveren licht van een gloeiworm hen zou helpen de plant te vinden. Het eerste daarom was het zoeken naar hun levende lantaarn. Als ze hem hadden gevonden, namen ze hem in de palm van de hand en gingen op zoek onder en tussen het varen naar St. John's wort. Wanneer deze was gevonden, werd een bundel meegenomen en opgehangen in de slaapkamer. Als 's morgens de bladeren vers eruit zagen, was dat een teken dat ze binnen een jaar zou trouwen; maar als de bladeren slap of dood neerhingen, duidde dit op haar dood of dat ze binnen dat jaar geen man zou krijgen (Owen 1887, 280). In Herefordshire geloofde men dat als een meisje in Sint Jansnacht het Sint Janskruid had geplukt en het bleef vers tot de volgende dag twaalf uur, er dan een gerede kans op een huwelijk binnen een jaar was (Tuttel, in: *Aarde & Kosmos* 1976, 315).

Een ander zal, aldus Reade, boven haar hoofd (in bed) de *orphine*-plant, gewoonlijk 'Midsummer-men' genaamd, plaatsen; het gebogen zijn van de bladeren naar links of naar rechts zegt haar of haar minnaar de ware is of niet. Ook hebben boerenmeisjes in sommige streken van Engeland de gewoonte om met de eerste nieuwe maan van het jaar van één voet de kous at te trekken en te rennen naar het volgende draaihekje; wanneer ze daar komen, kijken ze tussen hun grote teen en die ernaast en verwachten een haar te vinden, dat de kleur zal hebben van dat van hun geliefde. In Wales is dit bekend als 'Hairs of a Lover found under a Holly Tree'. Deze 'test' dient te worden uitgevoerd op All Hallow Eve. De jonge persoon loopt achterwaarts naar een



hulstboom, neemt een handvol gras eronder vandaan en brengt dan de bladeren naar het licht en dan ziet ze tussen het gras diverse haren van haar ware geliefde. In 'A Collection of Highland Rites and Customs' wordt als een van de omens genoemd: 'Ook kijken zij naar de zool van hun linkervoet en als ze een zwarte haar vinden is dat een slecht teken; indien wit goed; indien gemengd onverschillig.' (Hunter 2001, 59)

In Yorkshire is het vrij normaal voor een nieuwsgierig Aagje om eropuit te gaan het veld in tot ze een steen vindt die vast in de grond zit, erop te knielen met naakte knieën en op te kijken naar de nieuwe maan met de woorden:

"All hail, new moon, all hail to thee,  
I prithee, good moon, reveal to me  
This night, who shall my true love be,  
Who he is, and what he wears,  
And what he does all months and years."

Ze loopt dan achteruit tot ze komt bij een draaihekje en gaat rechtstreeks naar bed zonder een woord te spreken (Reade 1861, 65, 73).

Newell maakt in zijn *Games and Songs of American Children* melding van een Hallowe'en rhyme uit New York:

'Oh, dear doctor, don't you cry!  
Your true love will come by-and-by.  
If she comes all dressed in green,  
That's a sign she's to be seen.  
If she comes all dressed in white,  
That's a sign she'll cry all night.  
If she comes all dressed in gray,  
That's a sign that she's away.  
If she comes all dressed in blue,  
That's a sign she'll marry you.'

Een variant uit Massachusetts luidt:

'Oh, Miss Betsy, don't you cry!  
For your true love will come by'm-bye;  
When he comes he'll dress in blue,  
Then he'll bring you something new.'

Deze corrupte rijmen, aldus Newell, zijn alleen interessant als voorbeelden van het voortduren van Hallowe'en-gewoonten, zelfs in Amerika. De Schotse rijm van Chambers is als volgt:

'This knot, this knot, this knot I knit,  
To see the thing I ne'er saw yet,  
To see my love in his array,  
And what he walks in every day;  
And what his occupation be,  
This night I in my sleep may see.  
And if my love be clad in green,  
His love for me is well seen;  
And if my love be clad in gray,  
His love for me is far away;  
But if my love be clad in blue,  
His love for me is very true.'

Na deze woorden opgezegd te hebben stopt het meisje haar geknoopte kousenband onder haar kussen en slaapt erop, waarop haar toekomstige echtgenoot zal verschijnen aan haar in een droom. (Newell 1903, 98f n°35)

Robert Burton geeft in zijn *Anatomy of Melancholy*, 1621 het oudste voorbeeld van een 'love divination charm', bedoeld om de opzegster in staat te stellen de toekomstige echtgenoot te zien:

'I knit this knot, this knot I knit,  
To know the thing I know not yet,  
That I may see,  
The man that shall my husband be,  
Not in his best or worst array,  
But what he weareth every day,  
That tomorrow I may ken,  
From among other men.' (Roper 2005, 154f)

In een variant volgt na r. 4:

'How he goes, and what he wears,  
And what he does all the days.' (MGR 311 n°713)

De acties, waarmee de spreuk gepaard gaat, zijn gevarieerd: het binden van de eigen kousenband (*garter*) aan de bedpost, maar meestal wordt de linkerkousenband gebonden om de rechterkous.

In de versie van John Aubrey werd een knoop gelegd bij iedere 'komma' in het vers:

*This knot I knit,  
To know the thing,  
I know not yet,  
That I may see,  
The man that shall my husband be,  
How he goes, and what he wears,  
And what he does, all days, and years.*

8 komma's + 1 punt = 9 knopen, wat wordt bevestigd in een krantenbericht (*Connoisseur*) van 1755 (20-2): '*I always tie my garter nine times round the bed-post, and knit nine knot in it.*'

Aubrey voegt toe: '*accordingly in your dream you will see him: if a musitian, with a lute or other instrument; if a scholar, with a book of papers.*' En hij vervolgt met een anekdote over een *gentlewoman*, die in zijn aanwezigheid bekende de methode te hebben gebruikt en van haar man te hebben gedroomd. Twee of drie jaar later, toen ze op een zondag in de kerk was, kwam een jonge Oxonian op de kansel, waarop ze tegen haar zuster uitriep: '*This is the very face of the man that I saw in my dream.*' (Roper 2005, 154f). Andere ietwat onwaarschijnlijke 'love divinations' laten een meisje een van haar geliefdes kousenbanden verwijderen van zijn slapende, geklede lijf en die dan binden aan haar eigen kousenband in een 'love-knot', terwijl ze de 'charm' zegt, of een wilgentak in haar linkerhand nemen, het huis verlaten en zonder te worden gadeslagen driemaal erom heen rennen, de hele tijd de betreffende woorden zeggend. (ID., 72)

Het knopen van de *garter* (kousenband) wordt nog in 1875 genoteerd, maar met een andere rijm en bedoeld voor een man. De instructie is nogal cryptisch: *Garter. 9 tight knots and 1 slack one. Tie round bed-post. Put shoe or slippers in form of T under pillow. Don't utter a word to anyone. Go to bed backwards. Undress with left hand. Say:*

*I do this for to see  
Who my future wife is to be,  
Where she is and what she wears*

*three times over when tying garter and putting shoes under pillows.* (Roper 2005, 178).

Ook in Nederland is deze 'liefdestover' met kousenbanden bekend. In het compendium van Van Haver zijn een zestal voorbeelden opgenomen. Het eerste recept is niet zo duidelijk: Ook neemt het meisje wel haar kousenbanden, vouwt ze in drieën, werpt ze over het hoofd en bidt dezelfde gebeden (Onzevader, Weesgegroot en Glorie zij de Vader) driemaal, na te hebben gezegd:

*'O sterreschijn  
gij schijnt zo schoon  
gij schijnt in het verre westen;  
laat vannacht in mijn slaap den man,  
die voor mij geboren is voor mij staan,  
zo gekleed en gereed  
als hij dagelijks is gekleed.'*

Het tweede recept voor een meisje dat in een droom haar minnaar wil zien bevat alleen een gebedje:

*'O sterrekijn, gij zijt zo schoon,  
gij schijnt in 't verre westen,  
laat vannacht in mijnen droom,  
de man die voor mij geboren is voor mij staan.'*

In het derde recept moet men 's avonds bij het slapengaan de kousenbanden gekruist onder het hoofdkussen leggen. Heeft men het hoofd op het kussen neergelegd, dan zegt men zacht en langzaam:

*'Op deze band die ik hier leg  
op deze woorden die ik zeg  
is er een zoetlief voor mij in 't leven  
hoop ik, dat God mij in de droom moog' geven  
zo hij gaat, zo hij staat,  
al in zijn dagelijks gewaad,'*

dan krijgt men in een droom hem of haar te zien of ... een doodkist. In het vierde recept zet het meisje, dat haar aanstaande minnaar wil zien, zich met de rug naar het ledikant, maakt de linkerkousenband los, vouwt die driemaal en zingt:

*'Ik vouwe mijn kousenband in dryen,  
Jesuken van Maryen,  
wilt my desen nacht bevrijden,  
dat ik hem mag horen en zien,  
waer dat ik mijn geheel leven lang  
mee moet leven en zijn;'*

dan stapt ze met de linkervoet in bed en stopt de opgevouwen kousenband onder het hoofdkussen; 's nachts ziet ze de aanstaande minnaar voor zich. Het vijfde recept is vrijwel hetzelfde. De instructie zegt 's avonds bij het naar bed gaan met de rug tegen het bed te leunen, de linkerkousenband los te binden, die driewerf in een rolletje op te vouwen tussen de duim en de voorste vinger van de rechterhand, hem vervolgens in drieën te vouwen, op de linkerborst op het blote vel te leggen en zachtjes te zingen (zonder dat moeder het hoort):

*'Ik vouwe mijn kousenband in dryen,  
Jesuken van Maryen,  
wilt mij dezen nacht bevrijden,  
dat ik hem mag hooren en zien,  
waar dat ik mijn leven lang  
zal moeten leven en zijn.'*

De zesde zegt:

*'Ik vol miën koseband ien dryen  
en onder 't kussen stop ik hom  
den zij [= zie] ik straks wel [= wie] mi komt vrijen  
en 'k heur hom zingen: "Joa, ik kom!"  
Den zij ik hou hij stait  
den zij ik hou hij gait  
des daags en sundaags oppe stroat  
ien holding wezen en geloat,'*

dan stapt gij met uw linkervoet het eerst in uw bed, legt den kousenband nog steeds in drieën gevouwen onder uw hoofdkussen en 's nachts zult gij uwen aanstaanden minnaar in levende lijve voor u zien. (Haver 1964, 392-4 n°1087-1092)

In Vlaanderen wordt de waarzeggerij bedreven op Sint Andriesavond. Een meisje moet een van iemand een handvol graan vragen, in haar kamer zich ontkleden en de lamp uitblazen, met de rechterhand het graan over het hoofd naar het bed toegoaien en zeggen:

*'In Sint Andries name  
zaai ik mijne zaden;  
in Sint Andries gaarde  
zal ik mijn schat afwachten.'*

In de Kempen plachten de jongens en meisjes op de laatste dag van februari voor het slapengaan in het veld roepen:

*'Red, red  
brengt raad, raad,'*

om in hun dromen het beeld van hun toekomstige te zien. In Wallonië, waar men hetzelfde gebruik heeft, roept men 'mars, mars' i.p.v. 'red, red'. De jonge meisjes uit de omgeving van Luik werpen ook, gedurende negen dagen, vanaf 11 maart, voordat ze gaan slapen, hun kousen achter zich over het hoofd, iedere keer drie *pater* en drie *ave* zeggend [d.w.z. 3 onzeveraders en drie weesgegroeten biddend]. Ze kijken dan pas de volgende morgen naar de kousen. Zijn ze in een kruis gevallen, dan zal men nog niet trouwen, maar anders ziet men de toekomstige echtgenoot in de droom. Maar als ze in een kruis gevallen zijn, en men ziet in de droom een doodskist, dan zit er niets anders op dan ongetrouwd blijven. (Reinsberg-Düringsfeld I, 1870, 128). Ook kent men in België de gewoonte voor meisjes om de vooravond van Driekoningen naar de schapenstal te gaan en daar (geblinddoekt of in het donker) hun hand op een van de beesten te leggen. Is het een ram, dan zal ze in de loop van het jaar trouwen (R-D, 33).

In Luik kwamen vroeger jonge meisjes met hun gelijkgestemden bijeen op 1 mei op het moment dat de zon opkwam om *lier le jonc* ('bies te binden'); ze gingen naar een groene wei om zich bij voorkeur op te houden nabij een egelantierbosje, beschermer van het gazon bestemd voor hun geheimzinnige operatie. Ieder van hen koos drie grassprietten, waarvan ze de uiteinden afknipte om ze dezelfde lengte te geven; daarna bevestigde ze aan elk van deze sprietten een zijdedraad van verschillende kleur. De zwarte staat voor het celibaat, de rode voor de onbekende minnaar en de groen voor het object der geheime wensen. Na tien dagen wachten sprak het orakel zich uit door diegene van de drie sprietten die de andere twee overtrof in hoogte (Reinsberg-Düringsfeld 1870, I, 220 naar Bovy I, 74).

In de Haute-Vosges moet een jong meisje, als ze haar voorbestemde echtgenoot wil leren kennen, op de vooravond van het feest van de Purificatie (1 febr.) met de rug naar het vuur gewend een handvol as gooien op de brandende kolen op zo'n manier dat deze zo volledig mogelijk worden

bedekt. Hoe beter de kolen zijn bedekt, des te beter slaagt de tover (*charme*). Tijdens deze operatie, die altijd een zekere voorbereiding veronderstelt, zegt het meisje:

*'Chandelier, Chandeleur,  
Je te cache à (het juiste uur aangeven) heures,  
Fais-moi voir en mon dormant  
Celui que j'aurai en mon vivant.'*

Als ze meteen gaat slapen en slaagt in te slapen zonder een woord te zeggen, kan ze ervan verzekerd zijn in haar eerste slaap de man te zien die op een dag het leven met haar zal delen. Men kent er ook een ritueel om te weten te komen vanwaar de vrijer zal komen. Een meisje, dat dat wil weten, gaat nog voor het opgaan van de zon op de dag van de Purificatie op de mesthoop of ashoop staan en gooit haar schoen in de lucht. De richting, die hij aanwijst bij het neerkomen, is de richting vanwaar haar vrijer zal komen (Saintyves 1987, 127f). In België is 25 februari, St. Matthijs, een grote lotdag voor mannen. 's Nachts gooit men een schoen naar achteren over het hoofd en als de punt wijst in de richting van de deur van de kamer, dan zal men deze spoedig verlaten om zich te gaan voegen bij zijn voorvaderen of op zijn minst om te verhuizen (R-D, 123).

In Bohemen, in de regio van de Saar, gaan de meisjes op de avond van 30 december naar de houtstapel of naar de keuken en nemen er, in het donker, zoveel hout als ze in hun armen kunnen dragen. Wanneer ieder zijn deel heeft gepakt, steekt een van hen, die geen hout heeft gepakt, een kaars aan en men begint de stukken te tellen. Als het aantal even is, mag het meisje erop vertrouwen weldra te zullen trouwen; is het oneven dan moet ze nog een jaar wachten. Vervolgens gaan de meisjes terug naar de kamer en de proef van het gooien van de schoen begint: het ene meisje na het andere neemt plaats op de grond op enige passen van de deur, neemt een schoen en gooit hem, balancerend op de ontblote voet, over haar hoofd. Als de schoen neerkomt met de punt in de richting van de deur, is er grote hoop op een spoedig huwelijk, maar als de schoen dwars op de richting valt, dient men een ziekte te verwachten of een ander ongeluk. Is de punt naar de kamer gericht, dan hoeft ze geen huwelijk dat jaar te verwachten. Als amusement op de vooravond van Nieuwjaar of Driekoningen is deze wijze van het lot ondervragen nog in gebruik in België, vooral in de Kempen (Saintyves 1987, 148).

In Oostenrijk steken de meisjes in de Thomasnacht een bezem in de grond en zetten hun schoenen eronder; men vindt ze de volgende morgen in een bepaalde richting (naar het kerkhof toe [= geen vrijer?], enz.) verschoven. Komt bij het liefdesorakel van de Harzer meisjes in de Andreasnacht als eerste een oud wijf, dan moet het meisje nog een jaar vrijgezel blijven. In Rusland gebruikt men een kam als een middel voor meisjes om de toekomstige bruidegom te voorspellen en om liefdesmagie te bedrijven: meisjes leggen hun kam onder hun kussen voor de nacht of hangen hem uit het raam om erachter te komen wie hun hoofd zal komen kammen; ze kammen de hoofden van jongens om hen te betoveren; de kam van een door een jongen verlaten meisje werd verbrand op feestjes als een vorm van de draak steken. De folkloriste Boschée meldt van zichzelf: 'Als jonge meisjes schilden we een appel op Nieuwjaarsavond, wierpen de schil over onze rechterschouder op de grond. Uit de vorm, die het op de grond had, leerden wij de eerste letter van onze toekomstige echtgenoots voornaam' en de Duitse Rüttner-Cova meldt: 'Als jonge meisjes schilden wij nog in de Silversternacht (= oudjaar) een appel en wierpen de schil over de rechterschouder op de grond. We ontdekten dan uit de aangenomen vorm de beginletter van de voornaam van onze toekomstige man.' Ook in oostelijk Nederland gooide men een hele appelschil over het hoofd om de eerste letter van de naam der toekomstige wederhelft te weten te komen (*Driem. Bl.* 1, 1902, 98). Volgens Wuttke in *Der deutsche Volksaberglaube* (1900, 233) schrijven de meisjes in de Andreas-, Thomas- en Nieuwjaarsnacht (en ook wel met Sint Maarten)

de 24 letters met krijt op de deur en grijpen dan met verbonden ogen ernaar; de getroffen letter is de beginletter van de toekomstige geliefde; of ze schrijven op Kerst- of Thomasdag [dit moet zijn de dag ervoor!] de letters op losse briefjes, leggen die onder hun hoofdkussen en grijpen 's nachts ernaar met hetzelfde doel; ook hun eigen toekomstige beroep kan men door zo'n briefje te weten komen (Mostert 1995, 95 n. 140).<sup>6</sup> In een Engelse nursery rhyme wordt gezegd:

'St. Simon and Jude,  
on you I intrude,  
By this paring I hold to discover,  
Without any delay,  
to tell me this day,  
The first letter of my true lover.' (MGR 323 n°770)

Een andere manier om de naam van de toekomstige echtgenoot te leren is het opgooien van de *Tuswball* (a bunch), waarbij de volgende rijm werd opgezegd:

'Tuswball, tuswball, tell unto me,  
What my sweetheart's name shall be.'

Dan worden de letters van het alfabet gezegd tot de bal valt, en de laatst genoemde letter duidt de naam van de sweetheart aan.<sup>7</sup>

Een jong meisje in Vlaanderen, dat wilde weten, hoe haar toekomstige echtgenoot eruit zou zien, wendde zich, nadat ze haar kleren verkeerd had aangetrokken, tot de maan in het 1<sup>e</sup> kwartier en zei:

'*Croissant, croissant,  
Fais-moi voir en mon dormant,  
Qui j'épouserai en mon vivant*

(Sikkel, sikkel, Laat me in mijn slaap zien, Wie ik wakend zal trouwen)' (Fillipetti & Trotereau 1987, 102). Een Engelse nursery rhyme zegt:

'On Friday night I go backwards to bed,  
I sleep with my petticoat under my head,  
To dream of the living and not of the dead,  
To dream of the man that I am to wed.'

En een andere:

'Put your shoes towards the street,  
Leave your garters on your feet,  
Put your stockings on your head,  
And you'll dream of the man you're going to wed.  
When I my true love went [= want?] to see,  
I put my shoes in the shape of a T.  
Husband mine that is to be,  
Come this night and rescue me.' (MGR 362 n°932; 416 n°1099)

<sup>6</sup> Als mannelijk geslachtsteken verschijnt de broek bij een Zuid-Slavisch huwelijksorakel op Paasmaandag, zodat dan de meisjes voor 't slapen gaan broeken van knapen, jongelingen echter hoofddoeken van meisjes onder het hoofdkussen leggen, om in de droom deze of die toekomstige te zien. Bij de Magyaren schrijft het meisje op Silvesteravond op meerdere briefjes een mannennaam, wikkelt die in een mansbroek en legt deze onder het kussen. Het in de nacht daaruit getrokken briefje kondigt de naam van de echtgenoot aan. (E.V. 5, 159)

<sup>7</sup> Gomme 225 naar *Byegones* for July 1890, p. 142. The blossoms of cowslips collected together tied in a globular form, and used to toss to and fro for an amusement called "Teesty-Tosty," or simply sometimes "Tosty." Somerset (Holloway's *Dict. of Provincialisms*).

In Wales is ook de waarzeggerij met behulp van een mes bekend, zij het anders als boven vermeld. Het is genaamd: 'Divination with the *Twca* or Knife'. Degene, die wenst te weten met wie hij of zij ging trouwen, ging heimelijk naar de kerk en liep er 7x omheen, de woorden '*Dima'r Twca, Lle mae'r wain* (Hier is het mes; Waar is de schede)?' herhalend. De gedachte erachter was dat de geest [= dubbel] van de toekomstige partner verscheen aan degene, die het mes vasthield, met de schede in zijn of haar hand, en dat het zou blijken dat de ene exact in de andere paste. Vrouwen die van deze methode gebruik maakten, zeiden dat als ze een bruid zouden worden, de geliefde zeker zou verschijnen, maar als ze zouden sterven als een oude vrijster, dan zou haar een doodskist verschijnen. De superstitie wordt vermeld door Bardd Cwsg: '*Fe glywai rhai yn son am fyned i droi o gwmpas yr Eglwys i weled eu cariadau, a pheth a wnaeth y catffwl ond ymddangos i'r ynfydion yn ei lun ei hun* (Ik hoorde sommige lieden spreken van rond de kerk gaan om hun geliefden te zien, maar wat deed de oliedomme [the stupid one = de duivel]? Hij verscheen aan de dwaaskopjes in eigen persoon)' (Owen 1887, 284).

Ook andere methoden van waarzeggen worden beschreven, zoals '*Coel Ede Wlan* or the Yarn Test'. Deze Yarn Test wordt ook toegepast in het verhaal van 'Nansi Llwyd and the Dog of Darkness'. Nansi had met All Hallow Eve samen met haar vriendinnen Gweno en Sian zich bezig gehouden met *rhamanta* oftewel waarzeggen, maar Nansi was bitter teleurgesteld. Ze hadden zich terdege voorbereid: Nansi had tevoren geslapen op een bed van haverstro, Gweno op een matras gemaakt van de bladeren van de lijsterbes gemengd met varenzaad en Sian had een kussen van maagdenhaar. Ze deden meerdere testen, als eerste de 'yarn-test': Nansi en Gweno namen een bol garen, dubbelden de draden en bonden kleine stukjes hout eraan in de vorm van een ladder. Toen gingen ze tezamen naar boven en wierpen na het raam te hebben geopend de ladder naar de grond. Nansi begon de draad op te winden met de woorden:

'I am winding,  
Who is holding?'

Dit deed ze driemaal en geen geliefde vertoonde zich, zodat haar kans op huwelijk dat jaar voorbij was. Toen Gweno de ceremonie uitvoerde, verscheen daarentegen Cadwaladr Rhys, een zeer begerenswaardige jongeman. Daarna deden ze de water-in-kom-test: drie kommen werden op de tafel geplaatst, een gevuld met helder bronwater, een met modderig water en de laatste met niets. De drie meisjes werden geblinddoekt naar de tafel gebracht en gezegd hun handen op de kommen te leggen. Gweno legde haar hand op de kom met bronwater, hetgeen betekende dat ze een vrijgezel zou trouwen, Sian raakte de kom met het modderige water aan, hetgeen betekende dat ze een weduwenaar zou trouwen, Nansi's hand daarentegen kwam neer op de lege kom, hetgeen betekende dat voor haar een levenslang maagdendom was weggelegd. Hierna deed Nansi de 'pullet's egg test'. Ze nam het eerste ei van een *pullet* (jonge kip), sneed het doormidden, vulde een schaal helft met tarwemeel, deed zout in de andere helft en maakte toen een cake van het ei, de meel en het zout. De helft van deze cake at ze, de andere helft plaatste ze in de voet van haar linkerkous onder haar kussen toen ze naar bed ging. Toen zei ze haar gebeden en legde zich neer om te slapen. De bedoeling was dat ze zou dromen dat een man naar haar bed zou komen om haar een glas water aan te bieden [vanwege het vele zout in de cake! Maar waarom dat andere deel, dat gegeten dient te worden (als de broodkorst boven)]. Maar wat ze ook droomde, een man kwam er niet in voor. 's Morgens bekeek ze de sporen van de slak, die ze de dag ervoor onder een kom had geplaatst, om zo de initialen van haar toekomstige man te ontdekken, maar de slak had zich niet bewogen. Hierna ging Nansi wandelen en had haar schrik aanjagende avontuur met de 'Dog of Darkness'. Door Owen wordt ook de 'Pullet Egg Test' besproken: Toen Mr. J. Roberts uit Llanfair Dyffryn Clwyd een jongeman was, vormden hij, zijn zuster en de bediende

een gezelschap om door waarzeggen hun toekomstige levenspartners te ontdekken. Ze verschaften zich het ei van een jonge kip, leegden het in een beker en voegden meel en zout toe in gelijke delen. Deze ingrediënten werden gemengd, gemaakt tot drie kleine koeken en gebakken. Ze aten allemaal de helft van hun koek en de andere helft werd in hun kousen gestopt en onder hun kussen gelegd. Ze gingen achterstevoren naar boven en aldus naar bed, ondertussen absolute stilte in acht nemend. Het was de bedoeling, zei Mr. Roberts, dat ze die nacht in hun dromen hun partners zouden zien, die naar hun bed zouden komen om hen een glas water aan te bieden (Owen 1887, 286f).

Een andere methode is de 'Candle and Pin Divination'. Een stel jonge vrouwen komt bijeen en steekt spelden in een kaars. Als het waarzeggen correct uitwerkt, valt de laatste speld om 12 uur 's nachts uit de kaars en dan verschijnt de toekomstige echtgenoot van het meisje aan wie de laatste speld behoort. Een jonge vrouw en haar vriendin namen deel aan dit neuzen in de toekomst en exact om 12 uur viel de speld van haar gezellin uit de kaars. Op hetzelfde moment werd op de deur geklopt en in grote angst rende het tweetal naar boven. Maar het kloppen ging door en de vriendin stak haar hoofd uit het raam om te vragen wie daar was. De man aan de deur werd [veel later] haar echtgenoot, hoewel ze op het tijdstip dat ze het orakel raadpleegden hevig verliefd op een andere man was (Owen 1887, 287).

Nog een waarzegmethode, die door Owen wordt beschreven, is 'The Clothes Drying Test (*Y Prawf Troi Crysau*)'. Jonge meisjes wassen linnen nadat het gezin zich had teruggetrokken en plaatsten de kleren bij het vuur om te drogen. Vervolgens keken ze toe om te zien wie om middernacht zou komen om de kleren om te draaien. In dit geval zou weer de boze naar de keuken zijn gekomen om zijn werk voor de jonge vrouw te volbrengen, en het wordt ook bevestigd dat een lijkst bewoog door de kamer, een zeker voorteken dat ze gedoemd was als vrijgezel te sterven. Bardd Cwsg maakt melding van deze praktijk in het derde deel van zijn boek, waar een duivel aldus wordt beschuldigd in het helse parlement: 'Hij ging op de nacht van Epifanie twee jonge meisjes in Wales bezoeken, die bezig waren met "turning shirts" (hemden: die van henzelf) en in plaats van hen tot dwaasheid te verleiden in de gedaante van een knappe jongeman, bracht hij de een een lijkst om haar te ontnuchteren en aan de andere verscheen hij in een helse wervelwind met een vreselijk lawaai. Gelukkig echter is die jonge vrouw als de man die ze bemind verschijnt, want hij zal haar toekomstige echtgenoot zijn' (Owen 1887, 285). Deze 'test' is ook in Nederland bekend. Uit Staphorst en Rouveen wordt meegedeeld: 'Gaat iemand op het middernachtelijk uur bij de haard zitten en hangt hij een van zijn hemden *kran* (binnenste buiten) naast zich, dan komt òf de vrouw of man, die de zijne worden zal, òf een doodkist, en dat is het bewijs dat hij of zij nooit trouwen zal' (Ebbinge Wubbe, in: *Driem. Bl.* 5, 1906, 92).

Een andere methode is 'The Washing Test'. De nieuwsgierige neemt een kledingstuk om te wassen, bijvoorbeeld een kous, naar de kraan of pomp en bij zich draagt ze twee stukjes hout, die ze gebruikt om het kledingstuk te slaan terwijl ze het wast. Ze gaat op haar knieën en slaat op de kous met de woorden: 'Wij zullen tezamen leven om samen te slaan.' De bedoeling is dat dan de toekomstige echtgenoot verschijnt, het andere stuk hout neemt en meedoet met haar werk; mocht de *wraith* ('dubbel') verschijnen, dan volgt binnen zes maanden een huwelijk. Een uitgebreidere beschrijving wordt gegeven door Owen in zijn *Old Stone Crosses*, die hem werd verteld door Jane Jones uit Pwllglas in Efenechtyd. Haar bavin, de weduwe Elizabeth Hughes, huurster van Pentre Farm in Efenechtyd en moeder van reeds volwassen kinderen, verkreeg een blik op haar tweede man door waarzeggen. Ze ondernam daartoe de volgende stappen: Ze ging met haar dienstmeid naar de *pistyll* (pomp) om een kleed te wassen en nam daarbij een soort hamer mee, waarmee ze het kleed sloeg terwijl ze een 'doggerel stanza' (bovenstaand versje) herhaalde om de 'dubbel' (*presence*) op te roepen van degene, die haar man zou zijn. Een man kwam, nam de



hamer uit haar hand en begon ermee het kleet te slaan. Mrs. Hughes verliet zeer beangstigd de pomp en ging naar huis. Degene die was gekomen was een bekende en het hoeft nauwelijks gezegd te worden dat hij uiteindelijk Mrs. Hughes' tweede man werd, ondanks de tegenstand van haar kinderen (Owen 1886, 203). Een oudere versie uit het einde van de 17<sup>e</sup> eeuw uit Schotland is te vinden bij Seymour. Een Schots meisje bekende bij een examinatie door de *Kirk*, dat ze met Hallows Eve, daartoe aangezet door een oude vrouw uit Ierland, een pint water bracht uit een bron, waarover bruiden en begrafenissen passeren, haar hemd erin doopte en het voor het vuur hing; dat ze oftewel droomde of dat er iets kwam en rond de stoel draaide waarop haar hemd hing, maar ze kon niet zien wat het was. Haar vonnis was een berisping voor de congregatie, wat gezien de staat waarin Schotland toen verkeerde, zeer mild was (Seymour 1913, 199).

Nog een andere versie van de 'Yarn Test' wordt gegeven: Twee jongemannen uit Ffestiniog gingen twee meisjes vrijen in de parochie Maentwrog, bediendes op een boerderij genaamd Gellidywyll. Terwijl ze naar de boerderij gingen, zei een van hen: 'Laat me even uitrusten.' Hij ging meteen op de grond zitten en hij leek meteen in slaap te vallen. Dit verbaasde zijn vriend, maar hij schrok zeer, toen hij een blauw licht uit de mond zag komen en hij probeerde de slapende te wekken. Maar hij slaagde er niet want hij leek wel dood. Na een tijdje echter kwam het blauwe licht terug en ging weer de mond van de slapende in. Hij werd meteen wakker en ze gingen voort naar Gellidywyll. Op het moment, dat de man een onweerstaanbare neiging tot slapen voelde, had zijn geliefde de 'yarn incantation' gebruikt en de bewusteloze man droomde tijdens zijn korte slaap dat hij zijn liefje voor het raam had zien staan. Het meisje zei ook dat hij aan haar was verschenen voor het raam. Binnen een paar maanden na deze proef van ware liefde waren ze getrouwd (Owen 1887, 283f).

Hier is de onderliggende gedachte te zien: de dubbel verlaat het lichaam in de gedaante van een blauw licht, maar verschijnt in zijn ware gedaante aan zijn liefje. Het verhaal van de ziel, die het lichaam verlaat van een slapende man, is al bekend van het verhaal van Paulus Diaconus, die het vertelt van koning Guntram, uit wiens mond een muis kwam, die naar een plek ging waar een schat verborgen lag, die de koning met zijn gezelschap, die de muis uit 's konings mond had zien komen en er weer in terugkeren, blootlegde. Owen heeft in zijn *Welsh Folklore* het volgende verhaal: Een man is verliefd op twee meisjes en beiden zijn verliefd op hem. Op een keer de nacht doorbrengend bij een van hen ziet hij dat zijn geliefde in een tranceslaap is gevallen, want ze is doodsblijk. Dan komt uit haar mond een blauwige vlam en gaat naar de deur. De man volgt het vlammetje en ziet het gaan in de richting van het huis van zijn andere geliefde. Dan ziet hij uit dat huis een soortgelijk lichtje komt, dat naar het andere toegaat en ermee lijkt te vechten. Na een tijdje te hebben gevochten gaan de lichtjes weer ieder terug naar hun eigen huis. De man volgt het lichtje terug naar het huis waar hij vandaan kwam en ziet het lichtje teruggaan in de mond van de slapende vrouw, die meteen ontwaakte. Helaas stopt het verhaal hier, maar in Nederlandse versies (waar het vaak een muis of vlieg betreft, die terugkeert in de mond van het meisje), waarin sprake is van maar één meisje, wordt dan gezegd: Nu weet de jongen genoeg: het meisje is een heks en hij breekt de relatie af.

Deze verhalen worden geplaatst in de categorie *Rhamanta* ofwel 'Omen seeking'. Een voorbeeld is getiteld 'Another story of Rhamanta'. Men geloofde dat de geest van een persoon kon worden opgeroepen en dat deze zou verschijnen, na het uitvoeren van bepaalde ceremonies, aan degene, die bezig was met deze vreemde onderneming. Zo kwam een jonge vrouw, die zeven maal rond de kerk was gegaan op All Hallow Eve, thuis naar haar bavin, die op de hoogte was van haar gaan naar rhamanta, en zei: 'Waarom zond je de baas om me te verschrikken?' Maar de baas had het huis niet verlaten. Zijn vrouw had door dat het de geest ('dubbel') van haar man was, die aan het meisje was verschenen, en ze verzocht het meisje lief te zijn voor haar kinderen, 'want,' zei ze,

‘je zult spoedig de bazin hier zijn.’ Korte tijd daarna stierf de vrouw en het meisje werd haar opvolgster (Owen 1887, 281f).

Ook is er het verhaal van twee vrouwen die rhamanta gebruiken om hun toekomstige echtgenoot te ontdekken. Een oude vrouw uit Gyffylliog parochie die in 1886 nog in leven was, zag haar man door rhamanta en ook haar medebediende. Het verhaal komt door de bemiddeling van Mr. Jones van Woodland Farm, aan wie de vrouw het vertelde. Toen ze nog jonge vrouwen waren, besloten zij en haar medebediende naar de gewoonte van het land een glimp te verkrijgen van de mannen met wie ze zouden trouwen. De bazin werd op de hoogte gesteld dat die nacht een van de twee van plan was de sluier over de toekomst op te lichten, en de andere de nacht erop. Toen de klok twaalf uur begon te slaan, begon de medebediende op de vloer te slaan met een riem, waarbij ze de onzin ‘*Am gyd fydio i gyd ffatio*’ bleef herhalen, en bijna onmiddellijk zag ze haar baas de trap afkomen om haar te verschrikken. Het antwoord van haar bazin was: ‘Zorg goed voor mijn kinderen.’ Dit meisje trouwde later met haar baas. De volgende nacht was het de beurt aan het andere meisje en zij zag een donkere man, die ze nooit eerder gezien had, maar na verloop van een week of zo kwam een vreemdeling naar de boerderij en ze zag meteen dat hij degene was die ze had gezien bij het waarzeggen. Bij navraag bleek hij een getrouwde man, maar zijn vrouw stierf na een tijdje en het meisje werd zijn nieuwe vrouw (Owen 1887, 282).

In de zesde brief van James Garden, hoogleraar theologie te Aberdeen, aan de verzamelaar Aubrey, gedateerd 2 januari 1693/4, beschrijft Garden een geval van het tweede zicht, d.w.z. het zien van de toekomst, dat hij hoorde van een betrouwbare getuige (zoals altijd). Zo’n 40 jaar geleden maakten de heer Mackleud en zijn vrouw een wandeling om hun huis en toen ze terugkwamen en de kinderkamer betraden, waar hun babyzoon aan de borst was, begon bij hun binnenkomst de min te huilen. Ze vroegen wat er aan de hand was, of het kind ziek was of zij zonder melk. De min antwoordde dat het kind gezond was en dat ze genoeg melk had, maar ze bleef huilen en nadat was aangedrongen om te vertellen wat haar scheelde, zei ze tenslotte dat Mackleud zou sterven en dat zijn vrouw weldra met een ander getrouwd zou zijn. Toen werd gevraagd hoe ze dit wist, vertelde ze zonder omhaal dat toen ze samen binnen kwamen ze een man zag met een scharlaken mantel en een witte hoed tussen hen in, die de dame een kus gaf over haar schouder, en dit was de reden van haar huilen. Al dit gebeurde na de dood van Mackleud; de leraar van Lovat trouwde de Lady in dezelfde kleding als de vrouw hem had gezien. In dezelfde brief wordt een ander geval van het tweede zicht beschreven dat Garden hoorde van een van de Meesters van ‘our Colledge’, omschreven als een ‘north-countrey-man’, zowel van geboorte als opvoeding, die een reis maakte in de herfst in de shire van Ross en daar op verzoek van Garden inlichtingen had ingewonnen betreffende het tweede zicht. Hij rapporteerde dat hem daar veel gevallen van deze kennis waren verteld, die hij vergeten had op twee na. De eerste betreft een jonge ‘gentlewoman’, die verbleef bij een vriendin zo’n 30 mijl van haar vaders huis, tevens haar gewoonlijke verblijfplaats; zij had een tweede zicht in [het huis van] de familie waar ze was: ze zag een jongeman, die op haar toezag, terwijl ze op en neer ging in het huis, en dit was ongeveer 3 maanden voor haar huwelijk (Hunter 2001, 142, 144; het andere geval betreft een voorgezicht van iemands begrafenis).

Het verhaal is ook in Duitsland bekend. Een dienstmaagd krijgt van haar bazin de opdracht om in de Kerstnacht om 12 uur als iedereen naar de kerk is zich geheel uit te kleden en dan rugwaarts gaand de kamer te veggen, van de deur naar het raam toe, en haar te vertellen wat ze gezien heeft. Het meisje wist niet wat de bedoeling was maar deed het toch. Tijdens het veggen zag ze plotseling haar baas aan de tafel zitten en rende vol schaamte naar haar kamer. Toen naderhand

de bazin terugkwam, maakte het meisje haar verwijten: ze had moeten zeggen dat de baas niet mee naar de mis ging; nu had hij tijdens haar vegen aan de tafel gezeten. Nu schrok de bazin en zei: 'De baas was met mij in de kerk. Nu leef ik niet lang meer, want je hebt je toekomstige man gezien.' Korte tijd daarop stierf de vrouw ook als gevolg van het schrikken en een jaar later werd het meisje door de weduwnaar gehuwd (Ranke 1910, 27).

Het verhaal is in heel Zweden bekend; de samenvatting van Klintberg luidt: Een dienstmeisje in een pastorie voert zekere daden uit (e.g. veegt de vloer naakt) om een nachtelijk visioen van haar toekomstige man te krijgen. Wanneer ze de predikant ziet komen, denkt ze dat het een verstoring is van haar waarzeghandeling. Ze vertelt zijn vrouw, die begrijpt dat de meid de dubbel van haar man heeft gezien. Later sterft de vrouw van de predikant en deze trouwt met de meid (Klintberg 2010, 30).

Het naakt rugwaarts vegen is een toverritueel. In Coburg op Kerstavond zaten meerdere meisjes bijeen en waren nieuwsgierig om hun toekomstige echtgenoot te zien. Ze hadden tevoren negenerlei hout gesneden en maakten om middernacht een vuur in de kamer en de eerste trok haar kleren uit, wierp haar hemd door de kamerdeur naar buiten en sprak bij het vuur zittend:

*'Hier sitz ich splitterfasennackt und bloß,  
Wenn doch mein Liebster käme  
Und würfe mir mein Hemde in den Schoß!'*

Hierna werd haar hemd weer naar binnengegooid en ze lette op het gezicht van degene, die het deed; deze kwam met degene overeen, die ze naderhand vree. De andere meisjes kleedden zich ook uit, alleen zij faalden, doordat ze hun hemden tezamen in een klomp gewikkeld naar buiten gooiden. Toen konden de geesten [!] ze niet vinden, maar begonnen herrie te maken en te *poltern*, dermate, dat het de meisjes gruwde. Vlug doofden ze het vuur en kropen in bed en 's morgensvroeg vonden ze hun hemden voor de deur in vele duizenden stukjes gescheurd (Grimm, *DS*, 143f). Hier wordt de 'double' door een 'geest/demon' gerepresenteerd zoals in de legende van St. Germain. Het in stukken gescheurde kleed komt ook bij Perht voor in een sage uit Tirol. Toen eens in de Perhtennacht een knecht het naderen van Perht, die zich vertoonde als flikkerende vonken, in een huis, dat niet was voorzien van de 3 kruisen van de H. Drie Koningen, gadesloeg, verscheen zij plots en greep de knecht; hij trok echter bliksemsnel zijn kleed uit, dat nu in Perhts handen bleef. Men vond het de volgende morgen buiten verscheurd (Waschnitius 1913, 34). Ook een oude vrouw in een sage, meegedeeld in de *Deutsche Sagen* van de gebroeders Grimm (n°175 =176), die in 1516 in St. Lorenz bij toeval de geestenmis bijwoonde en gewaarschuwd door haar peetmoeder, die drie weken tevoren was gestorven, wegvluchtte achtervolgd door de geesten, die haar de mantel afrukten, vond deze de volgende dag in stukken gescheurd verspreid over de graven van het kerkhof. In een mondelinge versie uit Paderborn raakt de mantel van de vrouw bij haar wegvluchten geklemd tussen de deur en vindt ze 's morgens op ieder grafheuvel een stuk ervan.

Keren we terug naar Wales: Een andere methode van rhamanta is het kwellen van de kikker. Een jonge vrouw, die hevig verliefd was op een jongeman, gaf haar dienaar een kruik bier als hij haar een kikker bracht. Hij deed dit en ze nam het arme beestje mee naar de tuin, waar ze diverse spelden in zijn rug stak. Het gekwelde dier spartelde van de pijn, maar het wrede meisje hield niet op tot ze het vereiste aantal spelden had ingestoken. Toen plaatste ze de kikker onder een kom om te voorkomen dat hij zou ontsnappen en zich wendend tot de verteller zei ze: 'Daar! Hij zal nu vanavond naar ons huis komen.' De man kwam inderdaad en toen hij binnenkwam, glimlachte ze tegen de verteller. Toen gingen ze samen naar de gekwelde kikker, trokken een voor een de

spelden uit zijn rug en het gewonde dier werd vrijgelaten. Volgens de verteller mompelde het hardvochtige meisje iets bij het insteken en bij het uittrekken van de spelden (Owen 1887, 281).

In zijn boek *Old Stone Crosses* uit 1886 maakt Owen een koppeling met de kerk: Een praktijk die bedreven werd in sommige kerken was genaamd *Yn rhamanta* oftewel ‘romancing’. De informatie werd Owen verstrekt door de Rev. John Williams. Vroeger probeerden jongelui door waarzeggen of incantatie achter de namen te komen van hun levenspartners. Dit werd gedaan om middernacht en de kandidaat ging in het kerkportaal en daar werden naar men geloofde bovennatuurlijke verschijningen en stemmen opgeroepen binnen de kerk en het kerkhof en van hen verkreeg de kandidaat de vereiste informatie. Volgens Mr. Williams werden lang-overleden priesters gezien, gekleed in hun albes, die over Gwyddelwerns kerkhof liepen op het middernachtelijke uur door personen die waarzegging zochten. Verderop in dit boek geeft hij een uitgebreidere beschrijving van *Yn rhamanta* oftewel ‘obtaining by incantation a knowledge of future events’. Er volgt een beschrijving van de pullet’s egg-test zoals we reeds zagen met de toevoeging dat Mr. Roberts niet van zijn toekomstige vrouw droomde maar van een lading [steen]kolen, hetgeen hem veel zorg baarde tijdens zijn slaap. Owen merkt op, dat er vele vormen van Rhamanta zijn. Mrs. Rowlands van Tyddyn Chambers, een boerderij in de parochie Efenectyd, maar geboren in Flintshire, vertelde aan Owen dat haar tante, Ann Jones, succesvol haar toevlucht had genomen tot ‘tover’ of, zoals Mrs. Rowlands het noemde, *lamanta*. Toen de tante de man in persoon zag, die haar in haar droom was verschenen, viel ze flauw, maar gelukkig kwam ze op tijd weer tot bewustzijn en trouwde weldra met de man. De aard van de gebruikte ‘tover’ is dus niet beschreven. Als laatste merkt Owen op, dat hij het ook *palmanta* heeft horen noemen (Owen 1886, 177, 204).

Een beschrijving van waarzegpraktijken in Rusland wordt gegeven door Pierre Saintyves in zijn bespreking van de sprookjes van Perrault. De ceremonie wordt *gadanié* genoemd (= waarzeggerij [гадание]). Er bestaan veel vormen, maar de meest doorslaggevende wordt *gadanié du couvert* (d.w.z. van de gedekte tafel) genoemd. Deze wordt uitgevoerd in het geheim, in het open veld, op de bodem van een afgelegen badhuis. Het badhuis is altijd al een toevluchtsoord geweest van geesten en spoken. Hoe meer het in staat van verval is, des te beter is het geschikt. Slechts weinig meisjes en jonge weduwen hebben de moed om deze beproeving te doorstaan. Want men loopt erbij afschuwelijk gevaar. Tussen elf uur en middernacht begeeft de vraagster zich heimelijk in het verlaten badhuis. Ze moet absoluut alleen blijven. In de voorkamer (badhuizen hebben gewoonlijk drie kamers) zet ze een tafel op, bedekt die met een witte doek en dekt de tafel. Ontstoken kaarsen, een visschotel, brood, zout, een karaf met water en glazen maken het servies compleet. Ze zet een stoel aan haar rechterzijde, voor het lege bord. Dan gaat ze zelf zitten en haalt uit haar zak een klein schachtje, waarmee ze zich bewapent en dat ze gereed houdt in de palm van haar hand terwijl ze roept: ‘Mijn voorbestemde! Kom snel eten met me!’ Ze wacht. In de diepe stilte hoort ze naast het kloppen van haar hart de krekels tsjirpen... Dan hoort ze de deur kraken en zware voetstappen. Het meisje onderdrukt een kreet, wanneer de silhouet van een man verschijnt tegenover haar. Het blijkt een knappe jonge man. Is hij rijk, dan hoort ze het goud in zijn zak rinkelen; als hij een militair is, draagt hij een uniform. Hij ziet alleen bijzonder bleek. Hij gaat zitten, waarop het meisje hem de bereide schotels serveert, brood reikt en te drinken inschenkt. Wanneer hij eet, doet ze of ze iets zoekt, bukt zich en knipt met het schachtje een stukje van de slip van zijn kleding. Op dat moment loopt ze het grootste gevaar te sterven. Als het fantoom doorheeft, wat ze doet, wurgt hij haar. Maar het meisje is even behendig als dapper en gaat vervolgens weer recht zitten. Dan stuurt ze hem weg (‘Effondre-toi, *sgûine* [=

voorbestede], au nom de Dieu tout-puissant! Va!', etc.) met luide stem God aanroepend. Daarop verdwijnt het fantoom en het meisje keert triomfantelijk terug naar huis met in haar hand het kleine stukje stof dat ze heeft afgeknipt. In de loop van het jaar – de ceremonie heeft plaats op Oudjaaravond – zal ze trouwen met degene die ze in deze lotsnacht heeft gezien, en zijn kleren doorzoekend zal ze het kledingstuk vinden waaraan het kleine stukje ontbreekt, dat zij heeft bewaard. Maar God behoeft haar ooit met hem te spreken over dit hachelijke avontuur! De gekte zal zich van de man meester maken; hij zal zich namelijk de staat van pijnlijke coma herinneren waarin de Duivel hem plotseling had gedompeld, teneinde zijn ziel aan hem te onttrekken en elders te laten verschijnen. Onmiddellijk zal zijn grote liefde omslaan in haat en voortaan zal hij haar proberen te doden, omdat ze de oorzaak van een dergelijke buitengewone foltering was (Saintyves 1987, 38f naar Vend 1896, 159-163).

Het is duidelijk dat het knippen een volslagen overbodige handeling is en slechts kan leiden tot ontmaskering achteraf van de schuldige op dezelfde wijze als we boven zagen bij het teruggevonden mes. We zagen het afknippen van een stukje kleding eerder bij de Wotjaakse versie van de vroedvrouw bij de watervrouw met meer zin [zie: 'Vroedvrouw van de Fairies']. De interpretatie van Saintyves is problematisch: hij ziet in de duivel, die de verloofde doet verschijnen een of andere oude boerengodheid ('divinité rustique'), maar zoals we eerder zagen betreft het wel degelijk de duivel en reiken deze verhalen niet zover terug in de tijd, dat we te maken hebben met heidense voorstellingen, die zijn omgewerkt. Saintyves citeert Grimm's *Les Veillées allemandes* (Paris 1828): 'Het is een vrijwel algemeen geloof, dat de vooravond van Saint-Andrée (30-11), van Saint-Thomas (21-12), van Kerst of van Nieuwjaar de meisjes hun toekomstige geliefden kunnen uitnodigen en zien. Er moet een tafel voor twee worden gedekt, maar zonder vorken neer te leggen. Dat wat de geliefde achterlaat wanneer hij vertrekt, moet zorgvuldig bewaard worden, want hij zal terugkeren om haar te zien, die deze 'resten' (van de maaltijd) bezit [vgl. het afgeknipte stukje], en haar teder beminnen; maar men dient zich ervoor te hoeden hem deze ooit te tonen, want dan herinnert hij zich het kwaad dat hij die nacht heeft geleden, *onder de invloed van een bovenmenselijke kracht* (geaccentueerd door Saintyves), de charme [lett. tover] breekt en het kan resulteren in grote ongelukken.'

De oproepceremonie heeft plaats onder de bescherming van de heilige Andreas of de heilige Thomas of zelfs van het Kind Jezus, van wie men de geboorte of de besnijdenis viert. Er zijn veel procedures om aan St. Thomas of aan St. Andreas te vragen de toekomstige echtgenoot te laten verschijnen, maar er is er één die (aldus Saintyves) duidelijk is afgeleid van de *gadanié du couvert*. Wanneer een meisje enigszins precieze aanwijzingen verlangt, kneedt ze een mannenfiguur van deeg, eet het, met aan één kant van haar bed twee glazen, de ene gevuld met water, de andere met wijn, waarna ze gaat slapen met de woorden:

'Je vais entrer au lit;  
Saint André je te prie,  
Laisse-moi voir mon bien-aimé.  
Qu'il soit jeune ou vieux  
Laisse-moi le voir.'

De toekomstige man verschijnt in de nacht: als hij de wijn drinkt, zal hij rijk zijn, als hij van het water drinkt, zal hij arm zijn. Dit wordt ook voor België beschreven door Reinsberg-Düringsfeld: Meisjes zetten drie glazen, waarvan een gevuld met wijn, een andere met bier en de derde met water op een tafel gedekt met een wit kleed, vurig ervan overtuigd dat als het middernacht slaat de toekomstige echtgenoot de kamer zal betreden en naar zijn gewoonte van de wijn, het bier of het water zal nemen. Ook wordt die avond aan loodgieten gedaan in sommige plaatsen: het meisje neemt een sleutel in de hand en giet in een vaas gevuld met water door de baard van de

sleutel, die de vorm van een kruis moet hebben, gesmolten lood; de instrumenten van het beroep van haar toekomstige echtgenoot zullen zich in het water vormen (R-D II, 230). Net als in sommige streken van Duitsland hebben in België op de vooravond van Sint-Thomas dezelfde praktijken plaats als op Sint-Andreas; en de meisjes bidden Sint-Thomas hen een echtgenoot te verlenen naar hun verlangens en geloven deze echtgenoot óf 's nachts in hun dromen te zien óf de volgende morgen in de persoon van de eerste jongeman die ze tegenkomen (R-D II, 252). In de Franche-Comté is de *gadanié du couvert* verchristelijkt – aldus Saintyves – door de tussenkomst van de heilige Maagd Marie, maar de ceremonie heeft plaats op 1 februari. Deze wordt beschreven door Ch. Nodier in zijn novelle *La Neuvaïne de la Chandeleur* (de negen dagen van Maria Lichtmis) uit 1855. Men dient de noveen (de avond van de 8<sup>e</sup> dag voor februari) te beginnen met het gebed van 8 uur in de kapel van de Heilige Maagd. Men moet vervolgens alle dagen een mis horen en er iedere avond teruggaan voor het gebed tot de 1<sup>e</sup> februari met een onwankelbare vroomheid en onwrikbaar geloof. Het is vreselijk moeilijk. Nog meer van dergelijke religieuze voorschriften worden gegeven om de zaak goed te praten. Tenslotte zet men (de avond voor Chandeleur) alles klaar voor een banket. De tafel moet gedekt zijn voor twee personen, met messen bij de hand, die men met zorg uit de weg moet gaan, want er zijn voorbeelden bekend waarbij het slecht afliep met degene, die deze regel niet in acht nam (we zagen dergelijke voorbeelden). Het tafelkleed moet smetteloos wit zijn en zo nieuw als maar kan; alles moet ingericht zijn voor de ontvangst van een hoge pief. Het maal is eenvoudig en bestaat uit twee stukken gezegend brood meegebracht van de laatste mis met twee glazen wijn aan beide kanten van de tafel één. In het midden staat een gedekte schotel van porselein of zilver waarin twee gezegende takjes mirte, rozemarijn of een andere groene plant liggen naast elkaar zonder elkaar te kruisen. Tenslotte zet men de deur open, neemt plaats aan tafel en valt in slaap in afwachting van wat er gaat gebeuren. Vervolgens beginnen vreemde en wonderlijke visioenen. Sommige bevoorrechten zien de man verschijnen die hen zal beminnen, andere minder gelukkigen worden gekweld door schrikbaarjagende voorspellingen. Degenen, die voorbestemd zijn voor het klooster, zien een lange processie van hymnen zingende nonnen. Anderen bij wie de dood voortijdig komt aankloppen, zijn aanwezig op hun eigen begrafenis en worden met een schok wakker van het licht van de begrafenisstoetsen en van de snikgeluiden van hun moeder en hun vriendinnen, die huilen rond een witbeklede doodskist. (Saintyves 1987, 40f; Reinsberg-Düringsfeld I, 1870, 70f bij 24 januari).

In een Savooise sage wordt verteld: Een jonge vrouw van een meesterknecht te Zürich, die graag van haar man verlost was, legde op Oudejaarsavond op vier tafels (op ieder) een brood en plaatste er een pint wijn bij. Daarna sprak ze de beginwoorden van het heilig Nachtdmaal uit en at en dronk [wat] van alle vier tafels. Op dat moment bewoog zich door de deur een begrafenisstoet, achteraan op een schoon paard gezeten een slanke jongeling. Na weinige dagen stierf haar man en een jonge man [die ze gezien had in haar visioen] nam de weduwe tot vrouw. (G. Krekelberg, 'Het Avondmaal in het volksgeloof', in: *Eigen Volk* 2, 1930, 126f)

Al deze verhalen over rhamanta en waarzeggerij stammen uit de 19<sup>e</sup> eeuw, maar een oudere versie is te vinden in 'A Collection of Highland Rites and Customs' uit ca. 1685 onder de titel *RHAMANTA* ('Romances'): 'When they'd have a Response there are four or more sturdy persons who go to a Loch end, or a Kiln which hath two Doors; in which they roast a Cat alive backwards. One of them goes under a Cauldron, a third invocats the Divel and a fourth faces him. Sometimes there appear men with their heads in their hands. The Devil first asks somewhat, then they take the Cat & throw it <at> his Face. Then they ask the Devil & get answers, and obtain Requests, as the having meat, Lives prolong'd &c.' (Hunter 2001, 60). Het is een merkwaardig verhaal: Wanneer ze een antwoord willen hebben gaan vier of meer doortastende lieden naar een

loch-einde of een oven, die twee deuren heeft, waarin ze een kat levend achterstevoren roosteren. Een van de mannen gaat onder een ketel zitten, wat de tweede doet is weggefallen, de derde roept de duivel aan en de vierde treedt hem tegemoet. Soms verschijnen er mannen met hun hoofden in hun handen (dit zijn mensen uit het vagevuur, moordenaars wier hoofd is afgehakt). De Duivel vraagt eerst om iets (d.w.z. een offer), daarop nemen ze de kat (die geroosterd is) en gooien die in zijn gezicht. Dan stellen ze de Duivel hun vraag en krijgen antwoorden, en verkrijgen verzoeken, zoals het hebben van vlees, hun leven verlengd, etc. Dus eenmaal de Duivel opgeroepen voor het verkrijgen van antwoorden op specifieke vragen, kan men gelijk om allerlei dingen vragen, dus de duivel wordt meteen tot hulpgeest, die opdrachten moet uitvoeren. Het offeren van een kat aan de duivel is zeer bekend en wordt verbonden met het spreekwoord 'Een kat in de zak kopen'. Iemand gaat om middernacht met een kat in een zak naar een kruispunt, waar de duivel verschijnt, die de zak koopt voor een 'wisseldaalder', d.w.z. een muntstuk, dat altijd naar de eigenaar terugkeert. Volgens Sloet moet de duivel bedrogen worden om de *Heckethaler*, een munt met de eigenschap andere munten tot zich te trekken, te verkrijgen. In Brandenburg, Pommeren en Oldenburg stopt men een zwarte kat, liefst een kater, in een zak, die men met 99 knopen dichtmaakt. In de Nieuwjaarsnacht gaat men er driemaal mee om de kerk, klopt iedere keer aan de deur en roept de koster door het sleutelgat. Bij de derde keer komt niet hij maar de duivel en vraagt wat men hebben wil. Een haas verkopen in ruil voor een daalder. De koop wordt aangenomen en de daalder meteen gegeven of men vindt hem thuis in de geldzak. Dan moet de koper zorgen thuis te komen vóór de duivel de 99 knopen losheeft. Sloet ziet erin de oorsprong van het spreekwoord: *Een kat in de zak kopen* (= een miskoop doen). (Sloet 1887, 21f). Het sleutelgat van de kerkdeur wordt ook vermeld door Sikes in zijn *British Goblins*, volgens wie het een Hallow E'en-gewoonte in sommige delen van Wales was om te luisteren aan de kerkdeur in het duister om een spookachtige stem in het verlaten gebouw de namen van degenen, die weldra begraven zullen worden in het aangrenzende kerkhof, te horen roepen. Elders in Wales luisterde men aan het raam en er zouden nog steeds kerken zijn met in de muur ingebouwde treden om het voor de bijgelovige boeren mogelijk te maken naar het raam te klimmen om te luisteren. Vervolgens wijst Sikes op een oud handschrift van Llywelyn Sion uit Llangewydd waarin sprake is van een angstwekkend monster genaamd 'the Fad Felen', dat gezien werd door het sleutelgat van de kerk van Rhos door Maelgwn Gwynedd, die als gevolg daarvan stierf (Sikes 1880, 214).

Dit sleutelgat in de kerkdeur speelt ook een belangrijke rol in de verhalen rond het 'heksen leren'. [Zie: 'Initiatie in de heksenkunst'] Het is al te zien in een bekentenis uit een Deens heksenproces. Rond 1629 vertelde Anna Friisfrau voor het Amtsgericht Lundenäs hoe ze in 1622 met 14 heksen op het kerkhof van Borris was samengekomen om de toverij te leren. Eerst *ging ze 3x rugwaarts rond de kerk* en zwoor het Christendom af. Toen *blies ze 3x door het sleutelgat* in de naam van de Duivel. De Duivel kwam nu naar haar in een zwarte gedaante en zette een teken op haar voorhoofd. (Henningsen in: Degn e.a 1983, 145).

Ook komen we het tegen in een 19<sup>e</sup>-eeuwse Duitse sage. De oude smid uit Allersdorf vertelde het volgende voorbeeld van 'heksen leren' uit zijn jeugd: Twee jonge broers moesten telkens om middernacht door de sleutelgaten van 12 kerken kijken. (De reden daarvoor is onduidelijk. De mensen zeiden dat de broers het moesten doen, konden echter niet verklaren waarom.) Toen ze bij de zesde kerk kwamen [kennelijk betreft het dus toch maar één keer], gaf een vreemdeling hen een *Krug* (kroes) en vroeg hen die mee te nemen. Onderweg werd hij (de kroes) steeds zwaarder. Toen ze thuiskwamen, vloog er een kraai uit, die dagelijks in diverse gedaantes terugkwam en het spook van het huis werd. Het gezin gaf het huis op, maar het spook bleef hen volgen. (Sebald 1993, 119). Murray maakt naar Jacob Grimm melding van een moderne methode om heks te

worden: driemaal rond de kerk lopen en de derde keer stil blijven staan voor de kerkdeur en te roepen: 'Kom naar buiten,' of te fluiten door het sleutelgat. (Murray 1962, 107). Het sleutelgat van de kerkdeur komt ook voor in Zweedse sagen, in de samenvatting van Klintberg (type L32): Iemand schrijft een contract met de Duivel [wil dus heksen leren] en stopt het in het sleutelgat van de kerkdeur. Hij ontmoet de duivel en verkrijgt het gewenste (geld, Zwarte Boek, *spiritus* [= hulpgeest], etc.). In een ander type (L33) gaat een tovenaars 's nachts samen met iemand anders (een patiënt, een noviet) naar een kerk. Hij loopt 3x rond de kerk en blaast in het sleutelgat van de voordeur. De deur gaat open en de mannen springen over de drempel met twee voeten tegelijk. Bij het altaar ontmoeten ze de Duivel en het pakt wordt gesloten.

Merkwaardig was ook het achterstevoren roosteren van de kat: 'roast a cat alive backward', hetgeen natuurlijk inhoudt, dat men er met de rug naar toe staat. We zagen het achterstevoren uitvoeren van dingen (de trap oplopen) al en dit is ook verbonden met het 'heksen leren', vaak in de vorm van het opzeggen van het Onze Vader, wat wil zeggen, dat men met de laatste regel ('Amen') begint en eindigt met de eerste regel ('Onze Vader, die in de hemel zijt'). Een voorbeeld is de sage, die de moeder van een oude Engelse vrouw werd verteld door een Zigeunerin: 'Neem de bij het Avondmaal (= de Mis) gekregen hostie in de hand naar het kerkhof, ga er 3x omheen, waarbij je de geloofsbekentenis en het Onze Vader achterstevoren zegt. Dan komt een grote zwarte pad, de Duivel zelf. Geef hem de hostie te vreten en dan kan je de mensen alles aandoen wat je wilt.' Een ander versie zonder het Onze Vader speelt zich af in Wales aan het begin van de 19<sup>e</sup> eeuw: Twee oude dames gingen naar de ochtenddienst in de Llanddewi Brefi kerk en namen deel aan de H. Communie, maar in plaats van hem op te eten hielden ze hem in hun mond en gingen naar buiten. Toen liepen ze 9x om de kerk, waarop de Duivel uit de kerkmuur kwam in de gedaante van een kikker, aan wie ze het brood uit hun mond gaven. En door het doen van dit kwaad zouden ze zich aan Satan verkocht hebben en heksen zijn geworden (Murray 1963, 226). De tover is gelegen in het 'stelen' van de Hostie en het 3 of 9 maal lopen om de kerk. Een methode om hekser te worden uit Cornwall beveelt aan de hostie niet door te slikken, maar 's nachts 3x rond de kerk te dragen, van zuid naar noord, het oosten 3x kruisend. De 3<sup>e</sup> keer zal er een pad met open muil zitten, waarin de hostie moet worden gestopt. Zodra hij doorgeslikt is, zal de pad de kandidaat 3x in het gezicht blazen. Vanaf dan is hij een hekser, kenbaar aan de 5 zwarte, diagonaal gerangschikte vlekken onder de tong (*Folklore Journal* 5, 1887, 198).

In Donges in de Pays Nantais moet men om in contact te komen met de duivel een *pot de grès* kopen, geheel nieuw, nooit dienst gedaan hebbend, en een zwarte kip en die in de ene hand, de pot in de andere hand houdend in de nacht van vrijdag op zaterdag naar een kruis[punt] gaan en driemaal roepen, na de pot op de grond te hebben gezet: '*L'argent de mon pot neuf!*' Even later komt een groot licht naar het kruis[punt], dat 3x stevig trilt. Dan komt de Duivel van onder de aarde tevoorschijn, achter de voet van het kruis, in de gedaante van een lange, zeer lelijke en zeer bebaarde man, gehuld in een grote zwarte mantel. Zonder een woord te zeggen neemt hij de (zwarte) kip en vreet die in zijn geheel in één hap op. Meteen is de *pot de grès* gevuld met goud- en zilverstukken net zo nieuw als de pot (Sébillot 1968, II, 123f).

In Bréal-sous-Monfort moet je om met de duivel in contact te komen om middernacht gaan naar een driesprong met een zwarte kip en rondlopend zeggen: '*Qui veut ma poule?*' Dan komt *Bigette* (de duivel; lett. bokje) en betaalt de gevraagde prijs (om later de ziel van degene die hem geroepen heeft te halen). Een Vlaamse variant uit de buurt van Aath luidt: ga om middernacht naar een kruispunt met een zwarte hen en roep: '*Argent de ma poule!*' De zwarte kip (hen, hoender) is in heel het Land van Aalst bekend. Kom je om middernacht met zo'n kip op een



kruispunt (vierweg), dan zie je al de heksen, of: dan heb je de duivel bij je (A. Gittée, in: *Volkskunde* 2, 229f).

De pot wordt ook gebruikt voor liefdestover. Volgens Brauners *Curiositäten* was in Erfurt in 1672 de maagd van een kleermaker verliefd op een verversgezel, die echter na een tijdje vertrok, waarop het meisje kruiden in een pot kookte, waarop een grote, zwarte bok bij het bed van de gezel kwam, hem op de hoorns nam en in wip vanuit Langensalze bracht naar het kokende potje (Grimm, *DS*, 127-129 N°119). Deze tover heet 'het liefje naderbij koken'. Breslauer heksen probeerden dezelfde liefdestover als hun Middeleeuwse voorgangsters: Jetzt kochen die Mägde den Schatz herbei. Ze koken in een pot heksenkruiden; dan komt de Duivel als zwarte bok, zo groot als een veulen en brengt de geliefde. Een waardin, die haar maagd daarbij betrapte, hoorde, hoe uit de pot klonk: 'Marto, marto, mart, mart, mart (2x)' En tegen de knecht, die in Eisdorf door de dienstmaagd naderbij werd gekookt, riep de bok, toen ze over het woud gingen, vermanend toe: 'Hef de benen, er komen hoge stoppels!' (Vgl. de vlucht in de slee van de Lap, die tegen de kerktoeren stuit [zie: 'Het mes in de wervelwind']). Een jongen moet als de avondklok geluid heeft naar zijn meisje (of hij wil of niet). Hij gaat naar een oude man, die het zesde en zevende boek van Mozes heeft en hem adviseert op te letten, wat het meisje doet als hij daar komt. Hij gaat, beloert haar en vertelt het de man en deze adviseert hem om als hij er komt en ze staat weer in het *potje op de oven* te roeren, dit zo snel mogelijk te pakken en het raam uit te smijten. Sindsdien hoefde hij er niet meer heen (Grüner 1964, 210f n°120). Een gebruik in Duitsland is, dat trouwlustige meisjes in de St. Jansnacht door het varenkruid lopen, opdat bij hen *Johannissamen* in de schoen valt. Geschiedt dit, dan gaan ze ermee naar huis en koken het zaad in een pot, dan moet de liefste hen verschijnen (Marzell, in: *HDA* II, 1223).

Frazer maakt melding (in het artikel 'Parilia', 13f) van de gewoonte te Ceklinj in Crnagora van meisjes om bij dageraad van St. Georgedag naar een put te gaan om water te putten en in de duistere diepte te staren tot tranen hun ogen vullen en ze menen in het water het beeld van hun toekomstige echtgenoot te zien. Te Krajina in Servië verzamelen meisjes die in het lotsboek willen gluren bloemen op de vooravond van St. George, maken er ruikers van en geven aan de ruikers de namen van de diverse jongens wier harten zij zouden willen winnen. 's Avonds laat plaatsen ze de ruikers heimelijk in de open lucht, op het dak of ergens anders, en laten ze daar tot dageraad. De jongen op wiens ruiker de meeste dauw is gevallen zal het meisje het meest waarachtig het jaar door beminnen. Soms slaan ondeugende jongeren heimelijk deze acties gade en stelen de ruikers, wat zere harten onder de meisjes veroorzaakt. Ook gaat in beboste gebieden van Bohemen een Tsjechisch meisje soms uit op de vooravond van St. Joris in een eiken- of beukenbos om een jonge wilde duif te vangen. Het mag een ringduif of een houtduif zijn, maar het moet altijd een mannetje zijn. Ze neemt de vogel mee naar huis en bedekt het met een zeef of sluit het in een kist zodat niemand erachter komt waar ze mee bezig is. Na hem te hebben behoed en gevoed tot hij kan vliegen, staat ze 's morgens zeer vroeg op, terwijl het hele huis nog in diepe slaap is, en gaat met de duif naar de haard. Hier drukt ze de vogel driemaal tegen haar blote borst, boven haar hart, en laat hem dan wegvliegen door de schoorsteen, terwijl ze zegt:

*Out of the chimney, dove,  
Fly, fly from here.  
Take me, dear Hans, my love,  
None, none so dear.  
Fly to your rocks, fair dove,  
Fly to your lea.  
So may I get, my love,  
None, none but thee.*

## Literatuur

- AT = Thompson, Stith, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961 (FFC 184).
- ATU = Uther, Hans-Jörg, *The types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I*, Helsinki 2004 (FFC 284).
- Driem. Bl.* = *Driemaandelijksche Bladen* (uitgegeven door de Vereeniging tot Onderzoek van Taal en Volksleven, vooral in het oosten van Nederland), Uithuizen.
- E.V.* = *Eigen Volk. Maandblad voor folklore en dialect*, Haarlem.
- HDA* = *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, hgg. H. Bächtold-Stäubli & H. Hoffmann-Krayer, Berlin 1927-1942 (10 delen).
- MGR* = *Mother Goose's Rhymes*, Moscow 1988.
- R-D = Le Baron de Reinsberg-Düringsfeld, *Traditions et légendes de la Belgique*, 1870 (2 Vol.) (internet-file).
- Booss, Claire (ed.), *Scandinavian Folk & Fairy Tales*, New York 1984.
- Boschee, Kerby Lynn, *Frau Holle in the Märchen and beyond. An analysis of the figure Frau Holle in the Grimm Brothers fairy tale and Germanic Mythology*, Thesis California State University, Sacramento, 2006 (internet-file).
- Braekman, W.L., *Middeleeuwse Witte en Zwarte Magie in het Nederlands Taalgebied*, Gent 1997.
- Cock, Alfons de, *Studiën en Essays over oude volksvertelsels*, Antwerpen 1919.
- Degn, Christian, Hartmut Lehmann & Dagmar Unverhau (eds.), *Hexenprozesse. Deutsche und skandinavische Beiträge*, Neumünster 1983.
- Fillipetti, Hervé & Janine Trotereau, *Zauber, Riten und Symbole. Magisches Brauchtum im Volksglauben*, Freiburg i/B. 1987 (= Paris 1978).
- Frazer, J.G., 'St. George and the Parilia', *REES* 1908, 1-15 (Internet PDF).
- Gomme, Alice Bertha, *The TRADITIONAL GAMES Of England, Scotland, and Ireland*, London 1898 (vol. II) (Internet-file).
- Grimm, Brüder (ed.), *Deutsche Sagen*, 2 delen, München-Leipzig z.j.
- Grüner, Gustav, *Waldeckische Volkserzählungen*, Marburg 1964.
- Haver, Jozef van, *Nederlandse Incantatieliteratuur. Een gecommmentarieerd compendium van Nederlandse bezweringsformules*, Gent 1964.
- Hunter, Michael, *The Occult Laboratory. Magic, Science and Second Sight in Late Seventeenth-Century Scotland*, Woodbridge 2001.
- Klintberg, Bengt af, *The Types of the Swedish Folk Legend*, Helsinki 2010 (FFC 300).
- Knappert, Laurentius, *De beteekenis van de wetenschap van het Folklore voor de godsdienstgeschiedenis onderzocht en aan de Holda-mythen getoetst*, Amsterdam 1887.
- Mostert, M. & A. Demyttenaere (Red.), *De betovering van het middeleeuwse christendom. Studies over ritueel en magie in de Middeleeuwen*, Hilversum 1995.
- Murray, M.A., *The God of the Witches*, Background Books 1962 (= 1931).
- Murray, M.A., *The Witch-Cult in Western Europe*, Oxford Paperbacks n°53, 1963 (= 1921).
- Newell, William Wells, *Games and Songs of American Children*, New York-London 1903.
- Owen, Elias, *Old Stone Crosses*, 1886 (internet-file).
- Owen, Elias, *Welsh Folk-Lore*, 1887 (internet-file).

- Ranke, Friedrich, *Die deutsche Volkssagen*, München 1910 (*Deutsches Sagenbuch*, hgg. Von der Leyen, 4. Teil).
- Reade, Winwood, *The Veil of Isis*, 1861 (internet-file).
- Roper, Jonathan, *English Verbal Charms*, Helsinki 2005 (FFC 288).
- Ross, Micael, 'The Knife against the Wave: A Uniquely Irish Legend of the Supernatural?', in: *Folklore*, 105, 1994, 83-88.
- Rüttner-Cova, Sonja, *Frau Holle, die gestürzte Göttin. Märchen, Mythen, Matriarchat*, Basel 1988.
- Saintyves, Pierre, *Les Contes de Perrault; En Marge de la Légende Dorée; Les Reliques et les Images Légendaires*, Paris 1987.
- Sebald, Hans, *Hexen damals – und heute?*, Bindlach 1993 (= Frankfurt a/M 1987).
- Sébillot, Paul-Yves, *Le Folklore de la Bretagne*, Paris 1968 (2 delen).
- Seymour, St. John D., *Irish Witchcraft and Demonology*, Baltimore 1913 (internet-file: Hare 2002).
- Sikes, Wirt, *British Goblins: Welsh Folk-lore, Fairy Mythology, Legends and Traditions*, London 1880 (internet-file).
- Sloet, Mr. L.A.J.W. Baron, *De Dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik*, 's Gravenhage 1887.
- Walker, Barbara G. (ed.), *The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets*, San Francisco (= 1983).
- Waschnitius, Victor, *Perth, Holda und verwandte Gestalten*, Wien 1913.

## Andreasnachtfrage (Peuckert, *Handwörterbuch der Sagen*, 521-523)

De Andreasnacht is als keernacht van het kerkjaar gunstig voor de voorschouw; zij geldt met name als nacht, waarin het jonge meisje haar toekomstige man kan vooruitzien en herkennen; een vermoeden naar de grond van deze eigenschap van de toekomstschauwing werd gegeven bij Andreas.

Over de enorme hoeveelheid van vraagmethoden gaf Sartori een overzicht, dat zich door Anhorn en Drechsler laat verbreden; ze lopen van loodgieten tot aan af luisterpraktijken en stafbreken, de Franse parallellen noemde Sébillot. In Luik richt het meisje in de maannacht tot Andreas een gebed om opheldering van deze vraag. In Graubünden spreekt het meisje in de Andreasnacht bij het naar bed gaan, terwijl ze met de linkervoet naar binnen gaat:

‘Sant Andreas, ich bitte dich,  
D’Bettstatt betritt ich.  
Zeig mir diese Nacht an den Mann,  
den ich haben kann,’

en ziet de toekomstige in haar droom. Een vergelijkbaar gebed wordt uit Thüringen (en elders) overgeleverd:

‘Dees Mees,  
komm mein lieber Andres,  
laß mir doch erscheinen  
den Herzlieben meinen.’

Een meisje dat met de spreuk de spot dreef, werd in diezelfde nacht [522] de nek omgedraaid. In Voigtland gaat het meisje in bed liggen en heeft lijnzaad onder het kussen; dan komt de toekomstige (of ook de Dood) naar haar in de kamer. Lebenwaldt weet, dat het meisje voor zonsopgang de kamer veegt, en wanneer ze achterom kijkt, komt hij. Een koopmansvrouw vastte en ervoer in de droom welke van twee vereerders het is.

De eigenlijke Andreasnacht geschiedt echter zonder een dergelijk gebed: het meisje dekt naakt een tafel met servies en eten en drank; alleen de vorken moeten ontbreken. Dan komt de toekomstige en laat iets achter, een soldaat bijvoorbeeld zijn zwaard, een jager de hartsvanger, een schoenlapper een dolk. Later eens ontdekt hij in de la van zijn vrouw het ding en in woede over de toenmalige kwelling, die zij hem door het naderbij dwingen toevoegde, steekt hij haar dood. In Thüringen komt de toekomstige slechts voor het geopende raam, waarachter de voor hem gedekte tafel staat. Of: Ze kijkt naakt in de schoorsteen of het ovengat en vindt daar de toekomstige; ziet ze een lijk, dan moet hij sterven.

In een Silezische variant van de sage, die van de vooravond van een feestdag spreekt, waarom de dwang geschiedt, komen slechts naar de drie vragenden twee mannen, terwijl de derde, als ze afwachgend uit het raam kijkt, buiten een doodkist, waarin ze ligt, ziet; in een Weense verschijnen drie jonkers, die paardenvoeten hebben, en de zaak loopt zeer kwalijk af. In deze en vergelijkbare varianten zijn er ook drie bekers met water, bier en wijn, die men opstelt, en uit de keuze van de beker, waaruit de komende drinkt, leidt men zijn sociale stand af. Ook kan de komende hetzij te paard zitten, een koe drijven of met lege handen verschijnen, wat dezelfde conclusies toelaat. Een gecombineerde Andreasnacht beschrijft Conlins *Christlicher Weltreise* 2, 1711, 90f.; het meisje knielt naakt voor haar bed en spreekt een variant van het eerste bovengenoemde gebed, dat eindigt met:

‘wird er reich seyn,  
so laß ihn mir erscheinen mit einem Glas Wein:

ist es aber ein armer Mann,  
so laß ihn erscheinen mit einer Kofends-Kann',  
terwijl S. Dach slechts van het gebed van de naakt in bed liggende weet, Jakob von Leichtenberg meent in het heksenboekje, dat de meisjes zich in de Andreasnacht in de naam van de duivel neerleggen en zich zegenen, dan verschijnt hen hun aanstaande. Geheel afwijkend is het Tsjechische gebruik: daar droomt een meisje, dat ze in de woonplaats van haar toekomstige is en ziet voor diens huis grote vogels springen, waarvan ze er een ving. Daarna trouwde ze de betreffende. Saintyves wijst met betrekking tot de Andreasnacht op de rondtrekkende kerstdemonen.  
Een verdorven Zwaabs gebed noemde in plaats van Andreas: St. Anton en St. Johan.

Peuckert voegt een speciale vorm van de Andreasnacht uit de Oberpfalz toe: in de Andreas-, Thomas- en Kerstnacht gaan mannen zowel als meisjes naar het kruispunt, kleden zich geheel uit en werpen hun hemd weg. Een van hen krijgt het door 'hem' teruggeworpen. In Bärnau werd een mes teruggeworpen; had ze gesproken, dan zou ze zijn doodgestoken.

De avond voor de Andreasdag en de dag zelf zijn taboe, er heerst spinrust. Dat duidt al aan, dat de Andreasavond niet pluis kan zijn, spookwezens waren rond. Een vrouw, die een spook nadoet en op de vraag, wie daar is, 'Andreas' antwoordt, provokeert een vreselijk herriespook. In de Andreasnacht brandt in een tuin in Schierke een vuur. In de Oberlausitz vertoont zich in de Andreasnacht de vuurman, de in het meer gevangen gehouden zielen kunnen in de Andreasnacht bevrijd worden, de herdersstoktover is werkzaam, wanneer men daartoe een in de Andreasnacht tussen 11 en 12 gesneden hazelstok gebruikt. In de Andreasnacht heeft de heksensabbat plaats, kan men de heksen in de kerk (met Andreastwijgen) zien, breekt de onweerklok in de Andreaskerk het heksenonweer. Op Andreasdag is veel heiltover werkzaam. Schatten worden gewonnen, men kan 'andreslen', doordat men op een kruisweg, vaak moet het er een zijn, waarover begrafenistoeten gaan, treedt en het Christoffelgebed spreekt of door de duivel zich niet tot spreken laat verleiden; dan brengt de duivel, Mefisto of een griezelige zwarte gedaante geld en schatten. Kan men echter het gebed daarna niet achterstevoren zeggen, neemt hij iemand mee. Staat men op Andreas[dag] op de kruiswegen, dan komt de duivel en leert allerlei kunsten. Wie in de Andreasnacht in de goudbron in de omgeving van Taus (Bohemer woud) baadt, verkrijgt de eeuwige jeugd en de taal der dieren. [Peuckert 519]

Dat de Andreasnacht tot orakelnacht voor geliefden werd, hangt eensdeels daarmee samen, dat de Andreasdag (30-11) de overgang van het oude naar het nieuwe kerkjaar markeert en dergelijke keerdagen immers dagen van toekomstbevraging (zie Aswoensdag, Kerstnacht en Silvesternacht = oudjaar) zijn, maar de veelvuldige betrekkingen van de Andreaslegende op de seksuele verhouding der beide geslachten zetten aan, een invloed op de speciale Andreasnachtvraag te vermoeden. De demonenuitdrijver kan in de sagen van de bedwingen der schattenhoeder en heksen zich weerspiegelen, de zielenredder en bevrijder van de H. Petrus vond wel zijn weerspiegeling in een bijzondere Nederlandse sage. Daarnaast werkt tenslotte de overweging, dat de wintertijd sinds oudsher een spooktijd is en dat deze omstandigheid zich aan bijzondere en feestdagen in het bijzonder hecht, in de Andreassagen duidelijk door. [Peuckert, 520]

In Zwitserland was de Andreasdag cijsdag. Begrijpelijkerwijze richtten armen gebeden aan Andreas om op zijn dag te helpen. Het 'andreslen' geldt dan in uitgebreidere betekenis als 'toverachtige geluksbrengende handeling'. Men bracht in Menzingen een kuip water in de bovenste kamer van het huis, allen knielden erom heen en baden de hele Andreasnacht in de hoop dat een goede geest – uiteraard Andreas – geld in de kuip werpt. [Peuckert, 523f]

## De St. Jansnacht of Midzomernacht

De *Wendetagen* (keerdagen), waarover Peuckert spreekt, markeren een grens, de overgang van het ene jaar naar het andere, van het ene seizoen naar het volgende, etc. Een grens in de tijd is bijvoorbeeld de Midzomernacht, beter bekend als de Sint Jansnacht, waarin de Sint Jansvuren worden gebrand, liefst met zoveel mogelijk rook om daarmee, aldus Alfried Harrou, zich te bevrijden van vergiftige draken, die opgewekt door de hitte van de zomerdag door de lucht vliegen en het water van putten en bronnen vergiftigen door er hun zaad in te laten vallen.<sup>8</sup> Dit bijgeloof wordt al in de 12<sup>e</sup> eeuw in Frankrijk gemeld door Johann Beleth, die daarover (rond 1162) bericht: ‘Er zijn namelijk dieren, die wij draken noemen... Deze genoemde dieren vliegen in de lucht, zwemmen in het water en lopen over de aarde. Maar wanneer ze in de lucht tot wellust worden opgewekt, heeft dit tot gevolg, dat ze vaak hun sperma in putten of rivierwateren uitstorten, waaruit een dodelijk jaar volgt.’<sup>9</sup> De jongens verbranden botten (bij Harrou ter nagedachtenis aan de martelaren van Sevaste, wier gebeenten in het vuur werden verbrand) en vuiligheid om een smerige rook te veroorzaken om daarmee de draken te verjagen, die in de lucht copuleren en hun zaad in de putten en rivieren laten vallen, waardoor die vergiftigd worden.<sup>10</sup> Deze in de lucht vliegende draken zijn al te vinden in de *Geographia* van Strabo, die ze plaatst in India. Daar zijn serpentes, die ’s nachts rondvliegen en druppels zweet of urine laten vallen, die de huid van mensen, die niet op hun hoede zijn, doen rotten.<sup>11</sup>

<sup>8</sup> Alfried Harrou in *Ons Volksleven* 6 (1894) 75 naar Croon, *Almanach*, 215-225; Hone, *The Every Day Book*, London I, 845-847. Vgl. Runeberg 1947, 183: The Swedes of Finland used to kindle the Lenten fire on the hearth, believing that the corn would become as thick as the smoke ascending from the chimney-pot: ‘he who has the thickest smoke, will have the thickest corn in his fields.’ Caminada (1962, 94) citeert uit de *Rationale divinatorum officiorum* van de 13<sup>e</sup>-eeuwse bisschop Wilhelm Durand von Mende: ‘Op 23 juni is het volgens een oude gewoonte gebruikelijk, dat mannen en kinderen weggeworpen troep bijeenbrengen en laten verbranden, opdat een *möglichst dicker Rauch* ontstaat; men maakt ook rondgangen door de velden met lichten of fakkels, dan slingert men een wiel, om de zonneschijf te verbeelden, waarbij het tot het hoogste punt van zijn vlucht komt en in een kring neervalt. Wie nog dergelijke dingen verbrandt, bedrijft heidense gewoonte.’ Ook wordt de bron bedekt, opdat de draak haar niet vergiftigt of verontreinigt, ook bij zonsverduisteringen wijl gedurende dien tijd vergift valt, en eveneens bij maansverduisteringen. (E.V. 4, 73)

<sup>9</sup> Wolf 1857, II, 387: ‘*Sunt enim animalia, quae dracones appellamus... Haec inquam animalia in aëre volant, in aquis natant, in terra ambulant. Sed quando in aëre ad libidinem concitantur, quod fere fit, saepe ipsum sperma vel in puteos vel in aquas fluviales eiiciunt, ex quo lethatis sequitur annus.*’ Dit heeft te maken met het rollen van vurige wielen met het St. Jansfeest: ‘*in festo Johannis baptistae ... rota in quibusdam locis volvitur,*’ wat bij een middeleeuwse Engelse schrijver luidt: ‘dicamus de tripudiis, quae in vigilia St. Johannis fieri solent, quorum fria genera ... Tertium de rota, quae faciunt volvi; quod, cum immunda cremant, habent ex gentilibus.’ In deze Engelse getuigenis heet het, dat door het vuur gifdraken, die in de zomertijd bronnen en putten vergiftigen, verdreven worden. Joh. Boemus (±1520) schrijft in zijn *Omnium gentium mores* (c. 13-16) over Würzburg: Met midvasten liet de jeugd vroeger een stro-omwikkeld rad brandend naar het dal rollen, zodat allen, die het nog nooit gezien hadden, meenden, dat de zon of de maan van de hemel viel. In de St. Jansnacht staken dan de hoflieden van de bisschop van Würzburg op een de stad overheersende berg een vuur aan, legden kleine in het midden doorboorde schijven erin, tot ze brandden, staken ze op een stok en slingerden ze dan hoog de lucht in. Boemus voegt toe: ‘Wie ze nog nooit zag, hield ze voor vliegende draken’. In de Engelse heet het: *vota involvitur ad significandum, quod sol tunc ascendit ad alciora sui circuli et statim regreditur; inde venit, quod faciunt volvi rota.* Aber der gelehrte Verfasser führt unmittelbar vorher den eigentlichen Aberglauben, nämlich die Vertreibung der Giftdrachen, an; der Franzose [Beleth] braucht den Vergleich zwischen dem Feuerrad und der Sonne in Verbindung mit Johannis der Täufer und Christ, so daß auch in diesen beiden Zeugnissen die Beweiskraft für einen Sonnenkult fraglich bleibt (Tiemann, in: *HDA* 7, 468, 470, 472).

<sup>10</sup> Frazer 1993, 222; zie Mannhardt 1963, I, 509.

<sup>11</sup> Gould 1995, 190 naar Strabo XV.i.37 (ook in Dickinson, 39).

Het bijgeloof om geen water ongedekt te laten staan tijdens de St. Jansnacht wordt besproken door Joshua Trachtenberg in zijn studie van *Jewish Magic and Superstition*. Het betreft een obscuur Joods bijgeloof verbonden met de vier *Tekufot* of ‘zonnewendes’, dat wil zeggen, de equinoxen en solsticen (waarvan St. Jansnacht er één is). Men geloofde, dat gedurende deze periodes een geheimzinnige substantie al het water vergiftigde, dat daarom op die tijdstippen niet gedronken noch opgehaald mocht worden.<sup>12</sup> De bron van dit Joodse bijgeloof is in duister gehuld. De solsticen in het bijzonder, wanneer de dag zijn langste en kortste duur heeft, hebben de verbeelding van het primitieve volk gegrepen en hebben gevoelens van exaltatie en wanhoop te weeg gebracht. Men geloofde dat op deze tijden bijzonder krachtige bovennatuurlijke machten aan het werk zijn. Trachtenberg wijst op de Midzomervuren, die o.a. bedoeld waren om zekere schadelijke draken te verjagen, die de putten en bronnen vergiftigen door hun zaad erin te laten vallen, wanneer ze in de bovenlucht copuleerden. Volgens Trachtenberg staat het Joodse bijgeloof los van het Duitse. Hai Gaon antwoordde op de vraag waarom tijdens de *Tekufot* geen water mocht worden gedronken, dat hij dat niet wist, maar dat het niet voor niets zich onder het volk van Israël had verbreid en dus moest worden voortgezet. Het was dus al in de tiende eeuw een vaste gewoonte. Dan geeft hij de heersende uitleg, n.l. dat tijdens de vier kwartieren van het jaar het universum wordt bewaakt door speciaal benoemde engelen, maar dat tijdens de *Tekufot*, wanneer ze van wacht wisselen en hun toezicht tijdelijk verslapt, de machten van het kwaad gebruik maken van de gelegenheid om rampspoed onder de mensen te brengen door hun bronnen te vergiftigen. Hai Gaon had ook een rationalistische verklaring: de gewoonte was een uitdrukking van de weerzin om een nieuw seizoen te beginnen met zo’n weinig om het lijf hebbende daad als water drinken. Dit werd zo nu en dan met weinig enthousiasme herhaald, maar meestal werd de eerste reden aangevoerd als verklaring.<sup>13</sup> Trachtenberg kent een variant van dit bijgeloof, waarin het bloed is dat de bronnen vergiftigd. Het betreft een oude legende, die het eerst opduikt in de twaalfde-eeuwse *Mahzor Vitry*: God veranderde de wateren van Egypte in bloed in de lente-equinox en vanaf die tijd valt tijdens de equinox een druppel bloed in de wateren en maakt ze ongeschikt om te drinken; hetzelfde gebeurde bij de zomersolstice, toen Mozes op de rots sloeg en bloed eruit stroomde; bij de herfstequinox verscheen bloed op het offermes van Abraham, terwijl bij de wintersolstice Jefta zijn dochter offerde. Een kabbalistische verklaring wil dat Liliths menstruatie de oorzaak is van deze bloeddroppels. En nog een andere legende is, dat de sterrenbeelden Schorpioen en Leeuw, of Kreeft en Weegschaal in een bittere strijd gewikkeld raken op deze vier kritieke momenten en dat hun bloed onze wateren besmet. Het is mogelijk, aldus Trachtenberg, dat er een bepaalde relatie is tussen deze bloedversie van het *Tekufah*-bijgeloof en het middeleeuwse geloof, dat op Midzomerdag (St. Jansdag) bloed druipt uit het bloederige lijf van Johannes de Doper, dat op dat moment over de aarde zweeft, op de bladeren van het St. Janskruid (*Hypericum perforatum*).<sup>14</sup> Dit kruid wordt om zijn ziektenverdrijvende werking in Nederland wel *Jaag de Duivel* genoemd. Vóór zonsopgang geplukt behoedt het tegen de bliksem en wordt het aangewend tegen branden en blaren.<sup>15</sup> De

<sup>12</sup> Lecouteux 1999, 20 wijst op Num. 19:15: ‘elk open vat waarover geen doek gebonden is, zal onrein zijn’. Deze wet heeft echter betrekking op open vaten in een tent, waarin iemand gestorven is.

<sup>13</sup> Amongst the Talmud Jews ‘whenever a death occurs in a house, all the water is poured out; for it is supposed that the Angel of Death defiles the water by washing off the poison drops that adhere to his sword.’ Crawley, *The Mystic Rose*, London 1902, 96.

<sup>14</sup> Trachtenberg 1970, 257. Ook bij Christenen komt dit geloof voor: In Duits Bohemen wordt al het water tot bloed in de nacht van Witte Donderdag op Goede Vrijdag (kennelijk wegens Jezus’ bloed huilen in de Hof van Gethsemane, Lc. 24:44) (Newall 1971, 237 naar *HDA I*, 187).

<sup>15</sup> Schrijnen 1915, II, 337; hoewel niet gezegd, zal ook hier wel bedoeld zijn: op St. Jansdag (aangezien dan het heilzame bloed is gevallen).

plant werd al in de middeleeuwen *fuga daemonum*, dit is ‘duivelsvlucht’ genaamd en bij ons werd ook de naam *duivelsgesel* gebruikt. In Zwaben, Beieren en Oostenrijk weet men, dat het rode sap uit de bloesem wonderkracht heeft: dat is St. Jansbloed of Alfbloed.<sup>16</sup>

Trachtenberg voegt bij zijn optekeningen nog enige vergelijkbare notities: ‘Op Georgi-dag, 23 april, mag niemand bronwater drinken, dan opent de aarde zich en laat haar gif eruit’, wat volgens Pócs is: Op Sint Jorisnacht baadt iedere heks in het open water en het wordt door hen vervuild, vanwaar het niet goed is voor mensen om erin te baden (laat staan drinken).<sup>17</sup> In de Opperpfalz zitten van St. Georgius (of St. Walburgis) tot St. Michiel (23 mei) de padden in de putten en trekken daaruit al het vergif, dat uit de lucht valt, naar zich toe. Buiten die tijd mag uit geen open put gedronken worden.<sup>18</sup> Ook bij zonsverduisteringen moet men alle bronnen toedekken, het water wordt anders giftig. Tot slot is er een Koptisch geloof, dat op Midzomerdag of daaromtrent de aartsengel Michael een druppel in de Nijl laat vallen, die het water ondrinkbaar maakt. Er is ook een opmerking, dat tijdens Nisan (de maand, waarin de lente-equinox valt) een giftige, geleachtige substantie valt op de vegetatie.<sup>19</sup> Hierbij kunnen we nog een opmerking van Djahir in zijn 12<sup>e</sup>-eeuwse Perzische vorstenspiegel *De zee der deugden* voegen over de profeet, die gezegd zou hebben: ‘Houdt uw vaten en waterbekken bedekt, want er is één nacht in het jaar, waarin pest en ziekte uit de hemel neerdalen; er is geen onbedekt watervat, waarin het niet komt, en wie van het water drinkt, zal sterven.’<sup>20</sup>

De Alsea Indianen van Oregon gooiden, wanneer een eclips van de zon of de maan optrad, hun reserves aan drinkwater weg: ‘Alle emmers worden dan omgekeerd, want het is niet gewenst dat het water bloederig wordt wanneer de zon wordt gedood.’ Na een eclips zijn de Wintu van California gewoon al hun voedsel weg te gooien en zelfs water voor het geval ze zijn besmet zijn door het bloed van de zon of de maan. De Serano uit het zuiden geloofden dat de eclipsen werden veroorzaakt door de geesten der doden, die van het hemellichaam aten, vandaar dat al het voedsel verboden was op zulke tijden (omdat men dacht dat het eten de geesten hielp). Volgens de Ge (en vele andere volken) bestaat er een verband tussen eclipsen en epidemieën. De Spaanse griep in 1918, die veel slachtoffers maakte, werd door de Sherente toegeschreven aan een zonneneclips waarvan het dodelijke slijm over de hele aarde werd uitgespreid. Hetzelfde geloof kent men in de Gran Chao: een eclips van de zon of de maan voerspelt ziekte. Wanneer de zon of de maan boos is op de mensen, bedekt deze zichzelf. Om te zorgen dat hij zich onthult, is het noodzakelijk op

<sup>16</sup> Laan 1981, I, 32 naar Wuttke, *Der deutsche Volksaberglaube*, 1869, 100, die ook een ander St. Jansbloed vermeldt, dat in druppels zich aan de wortels bevindt en door insectlarven veroorzaakt wordt; in Sleeswijk wordt dit bloed voor wonderkrachtig gehouden; in Brandenburg bestrijkt men er de geweerloop mee: ieder schot is dan raak. In Beieren en Franken wordt het kruid kruisgewijs voor de vensters geplaatst om het huis te beschermen. In Tirol legt men het kruid, vóór zonsopgang geplukt, in de schoen om op een verre reis niet moe te worden. Aan de Nederrijn maakt men er kransen van, die men op het dak werpt.

<sup>17</sup> Trachtenberg 1970, 313 n. 12. naar Wuttke, 85; Pócs 1989, 36 (Zentai 1983, 83); vgl. Runeberg 1947, 84: Der Georgstag gilt vielfach, namentlich auch in slawischen Ländern, als Frühlingsanfang und bei den Russen wird ‘der grüne Georg’ herumgeführt und ‘das Gras aus der Erde geläutet’; und gerade dieser Tag ist auch einer, an dem die Hexen die grösste Gewalt haben. (naar Arnold Mayer, ‘Erdmutter und Hexe’, in: *HFQ* 12, 1936, 42ff).

<sup>18</sup> Sloet 1887, 353; vgl. Bächtold-Stäubli, in: *HDA* V, 612: In het mooie jaargetijde zitten ze (de padden) graag in open bronnen en trekken het gif aan, dat daarin is. Daarom mag men slechts in de tijd van Georgi of Walpurgis tot Michaeli uit zulke open bronnen drinken, in de rest van de tijd, of wanneer geen padden zich erin ophouden, is het gevaarlijk; daarom mag men padden niet uit bronnen verdrijven. Ter Laan (1949, 310) merkt in zijn *Folkloristisch Wordenboek* op: ‘Putten hebben altijd schoon water, als men er een kikker in gooit. In Belgisch Limburg is een pad ook goed. In Zeeuws-Vlaanderen doet men er ook wel een *tinkje* (kleine zeelt) in.’ (Zie Van Dale 1994, 2920: *tinke* ‘zeelt’; ook Verdam, 606: *Tinke, tyncke*).

<sup>19</sup> Trachtenberg 1970, 313 n. 12 naar Grimm II, 590, III, 454; Grünbaum, 144; *HaPardes*, 23a.

<sup>20</sup> Leeuwen 1999, 149.



de trommels te slaan, te roepen, te zingen en allerlei herrie te maken. Wanneer de zon bedekt is, kan je pokken verwachten.<sup>21</sup>

In Macedonië wordt het St. Jansfeest het Feest van St. Jan van de Waarzegging genoemd vanwege de waarzeggerij die op dat moment wordt gedaan. Jonge meisjes halen water op uit de bron en laten het de hele nacht buiten staan in een kruik, met het wit van een ei. Het doel hiervan is te weten te komen wie de toekomstige echtgenoot is, een variant op het algemene ritueel om te weten te komen wat de toekomst in petto heeft. De procedure is eenvoudig: een ei werd met een naald of mespunt doorboord en druppels eiwit werden opgevangen in een glas met water; de vormen die ontstaan worden bestudeerd en geïnterpreteerd (vgl. koffiedik, theebladen kijken, loodgieten, etc.). Vooral jonge meisjes, die willen weten wie hun echtgenoot wordt, doen dit. Ook in Engeland werd dit met St. Jan (*Midsummer*) gedaan. In de West Country zetten meisjes eiwit en water in de zon *at noon* en laten het daar voor 5 minuten alvorens het resultaat te bestuderen. John Aubrey schrijft (in 1686): ‘*Tis Midsommer-night, or Midsommer-eve (St Jo. Baptist) is counted or called the witches night ... of the breaking of hen-egges this night, in which they may see what their future will be.*’<sup>22</sup>

Elders wordt dit voorspellen met eieren op andere dagen gedaan. Russische meisjes laten het eigeel in een glas vallen op de avond van Epiphania, een belangrijk festival in de Orthodoxe Kerk. Faroese meisjes lieten het eiwitmengsel ’s nachts op hun vensterbanken staan op de avond van Maria Lichtmis (Candlemas) en Oostenrijkse meisjes klopten een heel ei in de nacht voor Goede Vrijdag, goten water erop en wachtten tot de morgen om het te bekijken. De vorm die het had aangenomen liet zien hoe de komende fruitoogst zou zijn.<sup>23</sup>

St. Jan de Doper is, aldus Lucas 1:36, een half jaar ouder dan Jezus, wiens geboortefeest met de Midwinterzonnewende samenvalt, zodat het geboortefeest van St. Jan met de Midzomerzonnewende samenvalt. Op die dag hebben allerlei ‘wendingen’ plaats; zo draaien de wrakken van schepen zich op de zeebodem. Gezegd wordt: *Johanni dreiht sik jedes Blatt an’n Boom*, en ‘Wenn sich das Blattwerk dreht’, moeten bloeddruppels van Johannes verzameld worden.<sup>24</sup> Het St. Janskruid vertoont op St. Jansdag bloeddruppels, die men vindt als men het behoedzaam uitgraaft. Met dit bloed – het volk meent van St. Jan de Doper – bestrijkt men de loop van het geweer, dat daarna met zekerheid bij ieder schot treft (= *Freischuß*).<sup>25</sup> Volgens een Duitse sage schoot een jager op het middaguur op St. Jansdag naar de zon; drie druppels bloed vielen neer, die hij opving op een wit kleed; dit was het geroemde ‘varenzaad’.<sup>26</sup> Ranke geeft een andere versie, zich afspelend in Baden, waar de jager op een doek knielde, en de eerste keer op de zon,

<sup>21</sup> Lévi-Strauss, *R&C*, 297f. Zie ook 299, n. 11: When an eclipse occurs, the Ingalik immediately collect all their utensils, in case they should fly away. In the NW of the USA, Sahaptin-speaking tribes and their neighbours believe the revolt of the household objects took place during the period of chaos preceding the ordering of the world by the moon. The Tacana of Bolivia believed that it occurred after the moon’s death. In South America, the Chiriguano, like the ancient inhabitants of Huarochiri, link the rebellion of household objects with a solar eclipse. The same association is found among the Tacana.

<sup>22</sup> Newall 1971, 62f naar G.F. Abbott, *Macedonian FL*, Cambr. 1903, 52; *HDA* II, 620; *N&Q* 4, 1905, 27; John Aubrey, *The Remains of Gentilisme and Judaisme*, London 1881 (1686/87), 133.

<sup>23</sup> Newall 1971, 64 naar D. Spicer, *The Book of Festivals*, NY 1937, 288; K. Williamson, *The Atlantic Islands*, L. 1948, 236; *HDA* II, 619.

<sup>24</sup> *HDA* IV, 705, 707: In Brandenburg moet een naakte man de uienplanten boven de grond omknikken en in het Erzgebirge snijdt ’s nachts de duivel de toppen van de planten af.

<sup>25</sup> Teirlinck 1930, 235 (naar Kuhn, *Märkische Sagen und Märchen*, 387). Heel het kruid bevat een bloedrode sap; Buschan [1922], 102: besonders geschätzt ist an ihm (das Hartheu = Johanniskraut) der Blutstropfen, den die Pflanze um Mitternacht [van St. Jansnacht] an ihrer Wurzel heraustreten lassen soll.

de tweede keer op de maan en de derde keer op God schoot, waarbij van de hemel drie bloeddruppels neervielen op het doek. Deze jager bleef na zijn dood rondspoken als ‘Wilde Jager’.<sup>27</sup>

Van Johannes-regen wordt gezegd: *Johannisregen – bringt keinen Segen*. ‘Johannis tauft’ en dan regent het nog vier weken of 40 dagen. De hazelnoten doen het dan slecht en veel meisjes worden zwanger; er komt geen slazaad; het koren wordt ‘brandig’ (er komt ‘brand’ = ‘rood’ of ‘zwart’ in) en de oogst is slecht. ’s Middags tussen 11 en 12 staan de ‘Bucheckern’ open, regent het dan, dan verderft de ‘Mast’, waartegen in Röbel wordt gezegd: ‘*Wenn’s Johannitag regnet, gibt’s gute Buchmast*’.<sup>28</sup> Voor zonsopgang worden [in Duitsland en ook elders] de bronnen gereinigd, anders komen er maden en wormen in.<sup>29</sup>

De St. Jansdag is vol bijzonderheden: verzonken klokken duiken op of laten geluid horen, schatten zonnen zich, maar alleen zondagskinderen zien ze. Witte Juffers vertonen zich en tonen hun schathol en menig spooksel laa zich zien, vooral ’s nachts natuurlijk.<sup>30</sup> Bij boeren in de Steiermark, die aan het nachtmaal zaten, blaatte een schaap voor de deur. De boer ging kijken en zag een wit lam met een blauw lint om de hals, dat hem leek te wenken. Hij volgde het beest, dat hem naar de blauwe Törl (een op een poort lijkende berg) voerde, die open was en waarin het lam vrolijk blatend naar binnen liep. De boer bleef in de opening staan, overweldigd door de aanblik van goud, zilver en edelstenen. Hij durfde niet naar binnen te gaan en bleef daar staan tot in de verte een avondklok luidde en de berg met een knal zich sloot. Toen hij het thuis vertelde, zei de grootknecht: ‘Vandaag is het Zonnewendedag, dan gaat alle 100 jaar de blauwe Törl open, wanneer een rechtschapene in de buurt komt.’<sup>31</sup>

Op die dag vierten de dwergen hun huwelijk en in Mecklenburg huldigen de slangen hun koning. Van de duivel kan je een wisseldaalder krijgen in ruil voor een kat (in de zak). Het mysterieuze varenzaad bloeit.<sup>32</sup> Het geheimzinnige varenzaad was aan Shakespeare bekend, die in Henry IV

<sup>26</sup> Runeberg 1947, 206f naar Frazer. Teirlinck 1930, 50 geeft het niet als sage maar als methode om varenzaad te krijgen: op zomerstilstandsday schiet men naar de zon als deze de middaghoogte heeft bereikt, etc. Vgl. Marzell, in: *HDA* II, 1220 naar Bechstein, *Thüringen*, 3, 1885, 188f = 1898, 182; vgl. Kuhn, *Herabkunft*, 1886, 195.

<sup>27</sup> Ranke 1910, 32f naar Baader, I, n°393; na het doen van deze drie *Freischüsse* kon hij alles schieten wat hij maar wilde. Het schieten op God is een teken van geloofsafval. Dit blijkt ook uit het tweede voorbeeld van de Freischüß-sage van Ranke (33 naar Kuhn, *Westf.* I, n°376): Een jongen, die het wil kunnen, moet een hostie niet doorslikken en bewaren. In het woud nagelt de vester de hostie aan een boom en beveelt de jongen erop te schieten, maar als deze aanlegt, ziet hij Onze Heer aan de boom staan en hij laat de buks vallen. De oude vester scheldt hem uit voor lafaard, waarop de jongen toch schiet en de hostie doorboort, die geheel bloederig is. Sindsdien echter heeft hij nooit zijn doel gemist (zie voor hostie: ‘Initiatie in de heksenkunst’).

<sup>28</sup> *HDA* IV, 711.

<sup>29</sup> *HDA* IV, 707f.

<sup>30</sup> *HDA* IV, 719f.

<sup>31</sup> Haiding 1977, 201f n°175 naar Krainz, n°120a. Dit is een menging van twee sagen: een, dat met midzomer de grot open is, en de andere, dat eens in de 100 jaar de grot open is.

<sup>32</sup> *HDA* IV, 720f. Thomas Jackson in *A Treatise Containing the Originall of Unbelieve, Misbelieve and Misperwasion* (London 1625, 178f) schrijft: ‘It was my happe since I undertooke the Ministerie, to question an ignorant soule, (whom by undoubted report I had knowne to have been seduced by a teacher of unhallowed arts to make a dangerous experiment) what he saw, or heard, when he watcht the falling of the *Ferne-Seed* at an unseasonable and suspicious houre. Why (quoth he) (fearing (as his briefe reply occasioned me to conjecture) lest I should presse him to tell before company, what he had voluntarily confessed unto a friend in secret, about some foureteene yeares before) doe you thinke that the devill hath ought to doe with that good seed? No; it is in the keeping of the *King of Fayries*, and *he* I know will doe me no harme, although I should watch it againe; yet had he utterly forgotten this King’s name, upon whose kindnesse he so presumed untill I remembered it unto him out of my reading in *Huon of Bordeaux* [CH: i.e. Auberon] (Briggs 1959, 104).

(*first part*, II, i.) de dief Gadshill laat zeggen: ‘*we have the receipt of fern-seed – we walk invisible.*’<sup>33</sup> Een Westfaalse boer zocht op Midzomerdag zijn veulen, liep daarbij door een wei, waar het varen rijpte en zaad in zijn schoen liet vallen. Toen hij thuiskwam, zag niemand hem en ze schrokken zich wild, toen hij ineens zei het veulen niet gevonden te hebben. Ze hoorden hem wel, maar zagen hem niet. Pas toen hij zijn schoen uittrok, werd hij zichtbaar.<sup>34</sup>

In een Saksische sage is sprake van een wondervaren, die in één nacht, n.l. in de St. Jansnacht, opgroeit, bloeit en zaad draagt. Hier hetzelfde verhaal van een man, die het zaad in zijn schoen kreeg en pas weer zichtbaar werd toen hij die uitdeed. Volgens Wier bereidden de Alchemisten uit maanvaren een onzichtbaar makende steen en ook dit maanvaren moet men plukken op St. Jansavond als de nacht valt en ruggelings gaande naar de plaats waar zij groeit; men herkent de toverplant ‘door de phosphoorglans, dien zij van zich straalt.’<sup>35</sup> Enige leden van de sekte van Valais (veroordeeld in 1428) zeiden dat ze onzichtbaar konden worden door het eten van speciale kruiden, die hen waren aangewezen door de duivel.<sup>36</sup> De Luzerner kroniekschrijver Hans Fründ schrijft: ‘*Auch hatt der böß geist ire ettliche gelert das sy zubrachten mit ettlich krüten (kruiden), das sy ungesichtig (onzichtbaar) wurden, daß sy nieman mocht gesehen.*’<sup>37</sup> ‘*Sommighe segghen,*’ aldus Van Ravelinghen, de commentator van Dodoens, ‘*dat het Saedt van Varen macht heeft om alle tooverijen ende quade belesinghen krachteloos te maecken; andere meynen daer noch meer andere wonder wercken mede te doen / als sloten te openen / boyen te doen opspringhen; de selve rekenen voor het Saedt van Varen-cruydt die kleine stipkens die achter aen de bladeren wassen / ende eerst grauw zijn / maer metter tijdt swart worden en afvallen. Dit Saedt vergaderen sy in de Braeckmaendt / (ende sy snijden de bladers neffens de wortelen af / ende hanghen die te drooghen / daer onder fijn lijnwaet oft papier spreijende; ende dan valt het Saedt daer op) in sonderheyt in den nacht voor Sint Jans dagh; want dan ghelooven sy dat het vergadert moet worden / ende dat met sommighe belesinghen / coniurationen ende hooghe woorden / die sy daer over spreken; met de welcke sy de boose gheesten verdrijven / die dit selve Saedt bewaeren; want die zijn soo nijdig [= jaloers] / dat sy met dit Saedt soudon konnen uytrecten.*’ Teirlinck voegt toe, dat anderen beweren, dat alleen de Duivel varenzaad weet te vinden en dat de mens die dit ‘tooverding’ wil bezitten, hem zijn ziel moet verkopen.<sup>38</sup> Franciscus Bordonus geeft in zijn *Manuale Consultorum in Causis S. Officii* (Parmae 1693) *Indicia* om diabolische toverij (voldoende voor foltering) te bewijzen, waaronder: ‘Het verzamelen op de nacht van Sint Jan zaden van de plant genaamd *Felix* (‘Geluk’) is een sterke indicatie, aangezien tovenaars er gebruik van maken.’<sup>39</sup> In de *Vogelnest* van Grimmelshausen is sprake van varenzaad, dat *verruchte Leute in der Johannisnacht vom Teufel empfangen*.<sup>40</sup> Rond 1650 werd in Duitsland ene Michaël Pusper van toverij beschuldigd. Hij zei goed te weten hoe varenzaad verzameld moet

<sup>33</sup> Teirlinck 1930, 222; *The Complete Works of William Shakespeare*, London etc. 1978 = 1958, 391. Ook Ben Jonson kende deze eigenschap van het varenzaad (*New Inn*, I, 1).

<sup>34</sup> Teirlinck 1930, 222 naar Grimm, *DM*, 1160; Perger 212; vgl. Mudrak, 36 n°33 naar Kuhn, *Westf.* 1859, I, 276 n°316. In het Spreewald wordt iemand de ganzenspraak machtig, als varenzaad in zijn schoen valt (Sloet 1887, 280).

<sup>35</sup> Teirlinck 1930, 222f (naar Meiche n°815; Wier, *Praest. daem.* I, c. 18; Rolland XI, 87).

<sup>36</sup> Ginzburg 1992, 73.

<sup>37</sup> Hansen 1901, 535; cf. Bächtold-Stäubli, in: *HDA* V, 625; vgl. Soldan-Heppe 1, 276; Bartsch 2, 14ff.

<sup>38</sup> Teirlinck 1924, 40f: Het heeft ten allen tijde den akkerman en buitenmensch ten uiterste verwonderd, dat groote, gezonde, weelderige Planten als de Varen zijn, *noch Bloemen noch Saedt voort en brenghen* (Rembert Dodoens, 1644) en toch zich vermenigvuldigen. Daaruit ontstond het volksgeloof dat de voortteling dezer Planten aan een groot geheim was onderworpen en dat zij, bedektelijk, Zaad voortbrachten. Dat Zaad zoeken, vinden en inzamelen was een magisch werk, het werk van Duivel en Heks. Daarom zijn Varen Duivelskruiden. Varenzaad kan wonderen verrichten en de Duivel gebruikt het tot zijn listen en lagen; het behoort Satan en hij bewaakt het met naijver.

<sup>39</sup> Lea, 1007 naar Fr. Bordonus, o.c., sect. xliii, nn. 34-49 (p. 336f).

<sup>40</sup> Marzell, in: *HDA* II, 1224 naar Amersbach, *Grimmelshausen*, 2, 56.

worden: Men moet stilzwijgend een wortel [? tak] van een hazelaar nemen en daarmee gaan naar een kruisweg, aldaar een cirkel trekken en erin gaan staan met een bos varenkruid tussen 11 en 12 in de Sint-Jansnacht. Precies om middernacht slaat men op de tak [?], vermoedelijk met de hazelaarswortel (aldus Braekman), en het zaad zal vallen op het dierenvel dat men vooraf in de cirkel heeft uitgespreid.<sup>41</sup> In een heksenproces te Ulm in Zwaben in 1663 verklaarde ene Philip Berger, dat hij, dronken zijnde, varenzaad heeft *geschöpt* (verzameld) om zich vast (= onkwetsbaar) te maken. Hij heeft het nog zesmaal gedaan; de eerste maal te Kerstnacht, de andere malen op een Goede Vrijdag, telkens op een kruisweg bij een jeneverstruik. De duivel was erbij en heeft het zaad door negen doeken geslagen; op de eerste lagen zo iets als tien zwarte korrels, die hij in duivels naam moest inslikken, waardoor hij een jaar vast is geweest.<sup>42</sup> Ook in 1601 werd te Erfurt een burger met het zwaard terechtgesteld, die onder zijn arm varenzaad had verborgen om zich ‘vast’ te maken.<sup>43</sup> Door de kerk werd herhaaldelijk het verzamelen van varenzaad op St. Jansdag verboden. De synode van Ferrara in 1612 verbiedt: *ne quis ea nocte quae diem S. Johannis Baptistae navitatis sacrum praeit filices filicumve semina colligat*, terwijl een verordening van Carpeneto (Boven-Italië) uit 1456 zegt: *Statutum est quod aliqua persona non fodiat neque fodi faciat in vinea alicuius filicem*. Volgens het *landtgebott wider den Aberglauben...* van Hertog Maximilian van Beieren uit 1611 zijn diegenen te bestraffen, *die den fahrsamen holen*.<sup>44</sup> Dat het varenzaad al vroeg hoog werd geschat, al is niet duidelijk waarom, blijkt uit enige dichtregels van Konrad von Würzburg (†1287 te Basel): *het ich sâmen von dem varn / den wûrfe ich dar den scheiden / daz sin verslünden, ê min dienst von ir solde scheiden*, hetgeen wil zeggen, dat de dichter liever het kostbare varenzaad voor de vissen gooit (Scheiden = Donauwels, Silurus glanis, een vis) om het te laten verslinden, dan dat hij van de trouw aan zijn geliefde vrouw af zou laten.<sup>45</sup>

Dat het iets met de duivel te maken heeft, daarvan was men in de 16<sup>e</sup> eeuw overtuigd. Zo schrijft Brunfels in zijn *Contrafayt Kreuterbuch* uit 1532: *Kein kraut ist da meer hexenwerck und teuffels gespenst mit getriben würt. Ich müeß hye mit gewalt mich lassen bereden, wie dießes kraut ein samen trage, welchen es auf Sankt Johannesnacht würrft, so doch Dioscorides, Plinius ynd alle die darvon geschriben, keins samens gedenken. Und dießer samen würt auch nit yedermann zu theyl, sondern muß man zuvor dz kraut beschwören, und den teuffel darüber anrufen, und alsdann so schwizet es wie ein gummi tröpflin, welche gleich uff stund hart werden, und zu einem schwartzen samen, welcher mir auch von etlichen ist gezeygt worden. Mag war sein, mag auch wol teufels gespenst sein. Es möge ye solicher samen nyemants gedeyen (wie sye sagen) dann allein uff S. Johannesnacht, und auch nicht dann mit vorgangener conjuration, doch eine anders weder die andere. Dann hye hör ich, dz auch einer nit braucht handtgebärd wie der andre. Halt es für ein lauter Gauckelwerk. Dann, ist es ein natürlich ding mit dießem samen, was bedarf es solicher conjuration, und den teuffel darüber anzurufen, oder auch darvon zu treiben, so würt die natur ire wirckungen selber thun, on beschwören und ungesägnat. Is es kein natürlich ding, so ist es gewißlich ein gespenst und betrügnuß...*<sup>46</sup>

<sup>41</sup> Braekman 1997, 386: Onder de wonderlijke eigenschappen, die aan dit zaad worden toegeschreven, dient het onzichtbaar maken vermeld te worden. Maar ook kan men er schatten mee ontdekken en er ‘vast’ (onkwetsbaar) door worden; het brengt ook geluk in alles wat de drager ervan onderneemt.

<sup>42</sup> Teirlinck 1930, 229 (Marzell, 8f naar Birlinger, *Volkst. aus Schwaben*, 1861, 340).

<sup>43</sup> Marzell, in: *HDA* II, 1218 naar Staricius, *Heldenschatz*, 1690, 71 = Witzschel, *Thüringen*, 1, 313.

<sup>44</sup> Marzell, in: *HDA* II, 1218f naar Mannhardt 1858, 32; *ATP* 4, 1885, 176; Panzer, *Beitrag*, 2, 272.

<sup>45</sup> Marzell, in: *HDA* II, 1223 naar Grimm, *Myth.*, 2, 1012.

<sup>46</sup> Marzell, in: *HDA* II, 1217 naar o.c., c. 307. Vergelijkbaar bericht Bock (*Kreuterbuch*, 1539, 1, 161v), die erbij vertelt zelf in de St. Jansnacht op zoek te zijn gegaan naar het varenzaad om te zien wat voor bijzonders ermee is. De alchemist, arts en botanicus Thurneysser (*Archidoxa*, 1575, 49v) rijmt over de toverkunstenaar: *Der nimpt Farsomen*

In Tirol noemt men het varenzaad ‘wenszaad’ en ‘heft’ men in St. Jansnacht schatten met behulp ervan. Je legt ’s avonds een kelkdoek onder het zaad, dat ’s nachts erin valt.<sup>47</sup> In Duitse sagen bloeit in de St. Jansnacht het *Farnkraut*, waarop het bloed van St. Jan gesprist is en kan men met zegenspreuken het zaad vangen. In Bohemen meent men, dat het korenzaad rood opkomt, omdat het bloed van St. Jan, die door heidenen (!) achtervolgd een korenveld invluchtte, het rood verfdde. Ook dit ‘bloed’ kan, om middernacht stilzwijgend verzameld, veel wonderen doen. Het bloed van St. Jan, dat in de St. Jansnacht als dauw neervalt, laat een notenboom bij Moruzzo in Friaul tot aan het *Frührot* de mooiste noten dragen.<sup>48</sup> In Frankrijk beschermt de op St. Jansdag voor zonsopgang verzamelde varen tegen tover; ook omgordt men zich met op St. Jansavond verzameld varenkruid tegen verschillende inwendige ziekten (zoals met bijvoet, de zgn. Johannisgordel).<sup>49</sup>

De op St. Jansochtend verzamelde dauw is een voortreffelijk middel tegen zomersproeten.<sup>50</sup> Over het St. Janskruid heeft Teirlinck het volgende verhaal: de bladeren van het hertshooi vertonen een groot aantal gaatjes, eigenlijk doorschijnende olieklertjes. Dit kruid is erg goed tegen boze geesten en heksen en wordt daarom *Jaagdenduivel* of *St. Janskruid* genoemd. De duivel was nijdig hierover en bedacht een middel om de plant te vernietigen: met scherpe naalden doorstak hij al de bladeren; het plantje stierf echter niet, maar heeft nu allerlei gaatjes.<sup>51</sup> In Noord Italië gaan de boeren op Midzomerdag ‘de olie van St. Jan’ zoeken op eikenbladeren.<sup>52</sup> Braekman geeft het volgende recept om bedrog (*gokelie* of *nighelmanchie*) in het spel te ontdekken: men moet *een cruijt datmen heet benedictie* (= *Lancia christi*) plukken *in sinte Johans-avond*, het afwassen in wijwater en dat in de mond houden tijdens het spelen: *ghij sult al sien hoemen doet*.<sup>53</sup> Braekman heeft nog twee recepten opgenomen, die hij echter heel anders interpreteert. Het eerste is getiteld: *Viltu sien kokelen*, wat door Braekman wordt begrepen als ‘het “zien” van het gekraai van hanen’, oftewel het verstaan/begrijpen van het gekraai; maar volgens mij betekent het: ‘Wilt u zien goochelen?’ De tekst van het recept luidt: *Sancte Johans nacht woer* [= vóór] *der zonne* [opgaat], *so pluckt eyne hoeft loocks* [= knoflook?] *utter erden, ende houtet. Alstu eyne kokeler sietste kockelen, soe legget wat vanden loock onder dijn tongh, du sietste al dat hy doet, (mer alstu dat loock plucste, so leest eyne pater noster ende ave Maria)*. Het recept is ook in een ander handschrift te vinden: *In sant Jansnacht te mitsomer saltu gan in din hoff eer die son opgaet, ende trec uter erden eenen stael* [= steel] *poreydenlokes* [= prei] *ende sprec .j. pater noster al die*

---

*zu seiner Zeit / Der macht ain Kraiß auff ein Wegschait* [cirkel op kruispunt, om de duivel te roepen]. Vgl. Braekman 1997, 386, die verwijst naar Thiers (I, 260): *Ne pas amasser la nuit de devant la S. Jean, de la fougere* [varen], *ni de la graine de fougere, ne pas en semer....*

<sup>47</sup> Teirlinck 1930, 196 (naar Wuttke n°311; Zs.f.d.M III, 339); Buschan [1922], 102: Steinfarnkraut.

<sup>48</sup> HDA IV, 730; 729; Marzell, in: HDA II, 1220: Volgens een Boheemse sage is het varenkruid ontstaan in de kerker, waarin Johannes onthoofd werd. In Elzas wordt het varenzaad *Farnblutsamen* genoemd. ’s Middags op St. Jansdag vindt men in de varen een bloeddruppel. Deze zou volgens het volksgeloof in Mecklenburg van Johannes’ onthoofding afkomstig zijn.

<sup>49</sup> Marzell, in: HDA II, 1127 naar RTP 14, 360; Rolland, *Flora*, 11, 101. Volgens Harrebomée is bijvoet Sint Janskruid: *Welkom bijvoet, het is morgen Sint Jans avond*. (I, xliii)

<sup>50</sup> Buschan [1922], 102: samenhangend met de reinigende werking van het St. Janswater (bronnen reinigen). Een op deze dag genomen bad is in Zwaben negen maal zo krachtig als gewoonlijk (ID., 101).

<sup>51</sup> Teirlinck 1930, 118 (ook Teenstra 1846, 52 naar Niermeyer, 94).

<sup>52</sup> Trachtenberg 1970, 313 n. 13, zonder verwijzing; naar Frazer, 661, die in die olie de ‘maretak’ wil zien, die dezelfde wonderbare eigenschappen heeft als de ‘olie van St. Jan’, die onoverwondbaar maakt.

<sup>53</sup> Braekman 1997, 257 n°221. De schrijver voegde toe: *Ende also leerde Madelghijs sine const*, verwijzend naar de tovenaars Malegijs uit de *Vier Heemskinderen*. De specificatie van *sinte Johans-avond tusschen middach ende noene* [= none, het 9<sup>e</sup> uur = 15.00 u.] is onduidelijk, aangezien de avond pas begint om 18.00 uur. *Gokelie* is ‘toverij, goochelarij’, *nighelmanchie* is ‘nigromantie’, d.w.z. zwarte kunst.

*wile ende hout [= bewaar] dat looc. Als du denn eenen gokelin sies, so nym een luttel van dieen looc onder dine tonge, so saltu wal sien wat die [doet].*<sup>54</sup> Er wordt duidelijk gesproken over het zien van het *kokelen*, hetgeen bij hanengekraai toch merkwaardig is, maar niet bij het zien van bedrog (*gokelin* = begoocheling), zoals de haan, die een balk trekt, wat bij beter zien ten gevolge van een klavertjevier een strootje blijkt. Dit uit de sprookjes van Grimm (*KHM* 149) bekende verhaal is al bij Praetorius te vinden (1662 als aantekening bij zijn in 1654 gemaakte gedicht *Refutatae superstitiones aniles de tetraphyllo seu cytiso quadrifoliaceo*: weerleggingen van oudewijvenpraatjes over het klavertjevier) evenals bij Grimmelshausen (1672), waarin twee in de geheime kunsten ervaren gezellen een haan een strohalm om de nek hangen evenals een briefje van ‘maagdenperkament’ met een draad, die een maagd op een zaterdagavond gesponnen heeft, waardoor het lijkt alsof de haan een grote balk draagt. En al in de 13<sup>e</sup> eeuw vertelt Etienne de Bourbon hetzelfde.<sup>55</sup>

In Denemarken bezoedelt in de St. Jansnacht de Draak, in Holstein en Mecklenburg *der fliegende Krebs* water en planten met gif en veroorzaakt *Krebsschaden*. Ook de was moet men niet buiten laten hangen, omdat ’s nachts tussen 12 en 1 de *Krebs* erop gaat zitten. In de Mark Brandenburg vliegt ’s nachts een scorpioen rond; wat hij aanraakt, verdroogt. Je mag op St. Jansdag niet aan

<sup>54</sup> Braekman 1997, 258f n°222 en n°223. B. schrijft: ‘Wat hier een “gokelin” (in de andere versie echter “kokeler”) genoemd wordt, is vermoedelijk een haan [hierbij waarschijnlijk denkend aan *kukelen*]. Het woord is mij echter in deze betekenis niet van elders bekend. Dat het om een mannelijke vogel gaat en b.v. niet om de vrouwelijke partner, de kip, blijkt uit het persoonlijk voornaamwoord “hy” waarmee ernaar verwezen wordt.’ En in zijn voetnoot: ‘De betekenis *kip*, gebaseerd op *kakelen*, *kokelen*, ligt eigenlijk meer voor de hand, maar wordt hier door de *hy* uitgesloten.’ Dat er een kruid is om de diertaal te verstaan wordt al in *Karel ende Elegast* gezegd: *hi trac een cruut uut enen vate / ende deet binnen sinen mond. / die sulc een hadde, hij verstont / wat hanen crayen ende honden bilen* [blaffen, vgl. Duits *bellen*] (ID., 258); en een recept, getiteld: *Hoe een mensche sal verstaen dat die voghelen singhen ende die hanen crayen ende die honden bassen*, luidt: *Nemet een cruyt datmen heet golloizaine, ende doet dat in uwen mont, ghij sult verstaen dat die voghelen singhen. Het es gheproeft bij Basine ende Garine*. Mogelijk is dit kruid *galazenus*, een naam voor blauwe knoop of duivelsbeet (*Scabiosa succissa* L.) of schurftkruid (*Knautia arvensis* L.) (ID., 259 n°224). Een ander recept *Omme te verstane der voglen sanc* behelst het nemen van de tong van zo’n vogel als ge wilt verstaan, die in honing te doen en onder uw tong te leggen *ende du zult verstaen wat es dat zulc een voghel seit*. In een Duitse tekst moet je *eyne otter zungen* nemen en 14 dagen in een *friesche küehemilch* leggen en daarna onder je tong leggen, *so verstehest du aller vogel gesang* (ID., 260 n°225). Voor *kokelen*, zie De Vries (1971, 370): *kukelen* ‘tuimelen, buitelen’, ook *kōkelen* (Rijnlands *kōkeln*), zie *goochelen*. Vgl. Mueli in: *HDA V*, 1800: OHD-glossen verklaren *praestigiator maleficus magus scenicus* met *gaugalari*, *gouggilari*, met opmerking: *scenicus* eher einen maskierten Spaßmacher mit närrischen Tanzbewegungen als einen Taschenspieler. Lexer, 75: **goukel**, **gaugel** ‘zauberei, zauberisches blendwerk; närrisches treiben, possen’; *goukelære*, *gougelære* ‘zauberer, gaukler, taschenspieler’. Een *praestigiator* is een goochelaar (van *praestingo* ‘verblinden’), iemand die iets voorspiegelt dat er niet of wel is, dus een bedrieger (LaWb, 723); *goukelie* ‘blendwerk’; *goukel-bilde* ‘betrügerisches bild, wie es ein taschenspieler zeigt’. De goochelaar maakt gebruik van een *-bühse* (bus), *-huot* (thans de bekende hoge hoed), *-sac* en bedrijft *goukelspil* (blendwerk) of *-vuore* ‘treiben von zauberei oder betrügerischem blendwerk’. Meuli geeft als verwante woorden *gäuggel* een Zwitserse verwante van Percht net als *Hechel-Gauggele*; vgl. *Gaug(g)ler*, *Gäugler*, *Geugeler*, etc. Zie Laan 1949, 26: *iemands ogen bekeukelen*: hem iets laten zien, dat er niet is; voorbeeld: door dikke boom kruipen, terwijl hij in feite eromheen gaat: iemand wiens ogen niet bekeukeld zijn, kan het zien, b.v. iemand met een klavertje-4; in Limburg *beconkelen*.

<sup>55</sup> BP II, 201-203: *unus gallus, qui filo trahebat festucam, traheret maximam trabem cum magnus funibus...*

bloemen ruiken vanwege de *Krebs*, die ze beroerd kan hebben.<sup>56</sup> De giftige dampen, die uit de bronnen opstijgen, komen van een giftspuwende *Lindwurm*.<sup>57</sup> In de St. Jansnacht verliezen de aren hun korrels, *weil die Pferde der Teufel ihren Futter Hafer eintragen*.<sup>58</sup> Op de vooravond van St. Jan rijdt de *Bilwerschneider* of de boze vijand op zijn bok door de graanvelden en verbrandt de aren.<sup>59</sup> Everessen en berken verliezen in de St. Jansnacht hun knoppen; die worden door de heksen opgevreten.<sup>60</sup> In Rome verzamelen zich in de St. Jansnacht om middernacht de heksen en trekken gemeenschappelijk naar Benevent ‘ter huwelijk’, om daar onder een oude boom te dansen.<sup>61</sup> In het Zuid Franse Aveyron presideerde op St. Jansavond Satan in de *Bouie de los Mascos* over een bijeenkomst van de feeën, die toverij

<sup>56</sup> HDA IV, 721 (n. 250); ID., 725, 726 (n. 300); ID., 744f. Volgens Sloet (1887, 385) wordt de veenmol (een aardkrekkel) in Mecklenburg *Bös’ Krevt* genoemd en moet men in de St. Jansnacht geen wasgoed op de bleek laten liggen. De kreeft gaat dan rond en die het goed draagt loopt kans de *krets* (schurft) te krijgen. ID, 453: In de streken aan de Elbe dragen op St. Jansdag de jongens, die gewoonlijk barrevoets lopen, schoeisel, vanwege de *böse Krebs*, die dan rondvliegt om hen onder in de voetzolen te steken. Een andere informant van Bartsch deelde hem mee, dat er geen insect ter wereld is waar het volk zoveel angst voor heeft als voor de boze kreeft. Hij woelt onder de aarde en wie hem aanziet, krijgt de kanker (= *Krebs*) en moet sterven.

<sup>57</sup> HDA I, 1678 naar Panzer, *Beitrag* I, 233f.

<sup>58</sup> HDA IV, 721 (naar n. 253).

<sup>59</sup> HDA IV, 721. Sloet 1887, 253: De *Bilwidschneider* loopt in Zuid Duitsland met sikkels, messen of scharen aan de voeten door het opgeschoten koren en vernietigt het zo. In de Oberpfalz heet hij *Bielman*. Runeberg 1947, 135: The *Bilwis* appears as a man with supernatural forces, who traverses the fields of other people and mows the corn with a sickle or sickle-like shears, which are fastened to his toes. He mows the corn for his own use, or for others, and causes it to fly to himself. Sometimes he goes to his work invisibly or naked on stilts. (...) Behind him arises smoke, and the corn is burnt on the road where he passed. The *Bilwisschnitt*, which appears as streaks where the corn stands thinner in the field, is also called *hilpert-*, *wolfs-*, *wegele-*, *durch-*, *hexen-*, *bocks-*, and *johannisschnitt(er)* (naar Mackensen, in: HDA, 1318-22). ID., 147: The *Bilwis*, and the witches or devils living in the corn, are simultaneously witches (or devils) and corn-spirits. But the *Bilwis* is also a wood- or mountain-spirit, and the Latin denominations for witches are simultaneously used to denote wood-spirits. ID., 134f: In Wolfram von Eschenbachs *Willehalm* (13<sup>e</sup> eeuw) zegt: ‘*si wolten, daz kein pilwiz / si dâ schüzze durh diu knie,*’ kortom een ‘heksenschot’. Dit komt ook voor in andere vermeldingen, volgens welke de *Bilwis* gewoonlijk leeft in bergen, soms in bomen, aan wie mensen kleren of kinderen offeren. In een begin-15<sup>e</sup>-eeuws biechtboek zijn *pelewysen* synoniem met *Hexen*, en beide zijn verbonden met het rijden op krukken en bokken: ‘*die bilwis und die zauberinne kunnen vor uns nicht beleiben, sie hilfet nicht, das sie reiten auf den krucken, das sie reiten auf den bocken.*’ In Silezië werden mannen en vrouwen ter dood veroordeeld omdat ze *pilwissen* waren en de auteur zegt expliciet: ‘*die hexen werden bielweisen genannt.*’ Medieval records also say that the *Bilwis* steals milk from the cows and mats the hair in the same way as the witches. Seligmann neemt in zijn studie naar het boze oog de *Bilmesschnitter* (*Bilwis*, *Bilwisschneider*, *Pilwisschnitter*, *Pilmasschnitter*, *Binsenschnitter*) op, omdat diens blik dodelijk werkt. Hij is vooral in Beieren, Franken, Saksen en Slezië bekend. Grimm bracht de naam in verband met de Angelsaksische *bilvit*, verklaard als ‘der das billige anstrebt’, als een goede geest. Maar hij treedt als een ‘Nebengestalt der Hexe’ op en is daarom net als deze oorspronkelijk de gepersonifieerde ziel van een boze mens. Hij verschijnt vaak op zwarte bokken om middernacht, vooral met St. Jan en 1 mei, op het veld van de buurman, naakt, met aan de voeten een sikkels. Toverspreuken zeggend doorschrijdt hij de velden en vernietigt een deel van het rijpende zaad, dat hij naar zijn schuur brengt. Men kan hem doden, wanneer men op St. Jansdag, wanneer de zon het hoogst staat, zich met een spiegel voor de borst op een vlierstruik zet. Ziet de *Bilmesschnitter* zich in deze spiegel, dan moet hij sterven; ziet hij echter de nieuwsgierige eerder dan deze hem, dan treft deze de dood (205f naar Grimm, *Myth.*<sup>4</sup> 444f = I, 393f; Schönwerth, *Oberpfalz*, I, 426-8; Schindler, *Aberglaube*, 291; Wuttke-Meyer, *Volksaberglaube*, §394). Volgens anderen draagt de *Bilmersschnitter* zelf op de borst een spiegel en wie zichzelf daarin ziet, verliest binnen een jaar zijn leven (ID., 283 naar v. Negelein, in: *Archiv f. Rel. Wiss.* 1902, 22-26). Ook De Vries verwijst naar ‘billijk’, OHD *billich*, waarbij *bil* ook voorkomt in MNl *beelwitte*, *belewitte*, *beluwitte* ‘elf, kobold’, MHD *bil(e)wiz* ‘kobold, goede geest’. Misschien ligt de nadruk op de goede eigenschappen om de geesten gunstig te stemmen (vgl. OE *bilewit* ‘onschuldig, goed’). *Beeld* is aldus De Vries van dezelfde stam \**bil* ‘bovennatuurlijke kracht, wonderkracht’ (Vries 1971, 59f, 36). Bij Harrebomée I, 38a: *Beele spelen*. Een *beele* is eene tooveres, eene spookgedaante. En daar deze op den eigen’

bedrijven. Hij speelde op de viool en deed hen dansen tot de dageraad.<sup>62</sup> Bij de Esten zijn deze nacht de tovenaars gevaarlijk.<sup>63</sup> In Noorwegen steekt men de midzomervuren aan om de heksen af te weren, die die nacht naar de Blocksberg vliegen, waar de grote Heks woont. In Norrland meent men, dat de trollen en andere boze geesten die nacht rondwaren, want die nacht gaan de bergen open en eruit komt de berggeesten om te dansen en zich te vermaken.<sup>64</sup> In de Lausitz bevindt zich tussen Gaussig en Neukirch een beboste hoogte, waar een plek was, die het volk de Dansplaats noemde. Daar stijgt iedere St. Jansnacht een nevel uit de grond; daaruit komen een voor een de *Querxen* tevoorschijn, waaronder musici, die muziek maken. Dan komt het bruidspaar en ze lopen allemaal driemaal rond de dansplaats, gaan dan aan een tafel eten en vieren het huwelijk, waarna de hele nacht gedanst wordt tot de ochtendnevel komt en ze weer naar huis gaan. Mensen die het meemaken krijgen vaak geschenken, die het geluk in hun familie brengen.<sup>65</sup> In de Alpen dansen de heksen.<sup>66</sup> Op veel plaatsen in Pruisen en Litouwen worden in de St. Jansnacht grote vuren aangestoken, waarvan gezegd wordt dat ze beschermen tegen heksen, vooral tegen die heksen, die de melk stelen, en daarom krijgen de jongens, die de vuren aanstaken, de volgende dagen van de boeren, bij wie ze langs gaan, kannen vol melk.<sup>67</sup> Ook de Esten menen dat de vuren de heksen van het vee weghouden en degene die er niet heen gaat krijgt distels in zijn gerst en onkruid in zijn haver. In Bretagne in het dal van de Ourne dreven de boeren hun vee door de vuren om het te beschermen tegen hekserij, met name tegen de betoveringen van heksen en tovenaars, die probeerden de melk en de boter te stelen.<sup>68</sup> In Konz aan de Moezel wordt van de Stromberg-heuvel van boven een met stro opgevuld en in brand gestoken wiel naar beneden gerold en aan weersijden rennen jongens met brandende toortsen om het wiel waar een as doorheen steekt rollend en brandend te houden. Als het lukte om het wiel brandend in de Moezel te krijgen, wat zelden lukte, dan was een grote oogst te verwachten dat jaar en kregen ze het recht op een wagenlading witte druiven; maar als men deze ceremonie zou nalaten, dan zou het vee worden overvallen door de ‘gekkekoeienziekte’.<sup>69</sup> In Wales in de Vale of Glamorgan werd een karrenwiel met stro omwikkeld in brand gestoken en van een heuvel afgerold; als het bleef branden tot beneden aan toe dan werd een overvloedige oogst verwacht.<sup>70</sup>

Runeberg neemt in zijn verhandeling een samenvatting op van een artikel van Anton Mayer, waarin een antwoord wordt gegeven op de vraag, waarom de heksen in de Walburgisnacht actief zijn. Volgens Mayer ligt de oorsprong in de betekenis van de 1<sup>e</sup> mei als het begin van het

---

oogenblik verdwijnt, geeft men door deze uitdrukking te kennen: zich wegmaken, zich verbergen.

<sup>60</sup> HDA IV, 721f (naar n. 257); ook Teirlinck 1930, 38: ‘de Bloembotten van den Haveresch’ (*Sorbus aucuparia* L.), de lijsterbes, een toverboom volgens Teirlinck.

<sup>61</sup> HDA IV, 722 (naar n. 259).

<sup>62</sup> Runeberg 1947, 125 naar Sébillot, *Le Folklore de France*, I, 288. Nabij Orléans was een *arbre des Fées*, zo geheten omdat de feeën (Engelse vertaling: *fairies*) eromheen dansen.

<sup>63</sup> HDA IV, 721 (naar n. 249).

<sup>64</sup> Frazer 1993, 625

<sup>65</sup> Haupt 1991, 31 n°26: Die Hochzeit der Querxe. De familie van Bunau te Bomsen schrijft hun uit drie broodjes bestaande talisman toe aan zo’n Querxhuwelijk.

<sup>66</sup> Sergius Golowin, *Zigeuner-Magie im Alpenland*, Frauenfeld 1973, 166.

<sup>67</sup> Frazer 1993, 627.

<sup>68</sup> Frazer 1993, 628.

<sup>69</sup> Frazer 1993, 623. Ook Sloet 1887, 406 uit 1823. Volgens Sloet gold een brandend, voortlopend rad bij de Germanen evenals bij de Oude Indiërs als zinnebeeld van de zon, in de Edda het fraaie rad genaamd. De zon is vrouwelijk (*die Sonne*) en gezegd wordt: *Frau Sonne geht zu rest und gnaden*.

<sup>70</sup> Frazer 1993, 630. Vgl. Runeberg 1947, 183: in the district of Ulten burning bundles of brushwood or straw were rolled down the fields [in Lent]. Dit werd *das Korn aufwecken* genoemd (Jahn, *Opfergebräuche*, 90).



wasdom, als een *Lostages*, waarop de aarde haar vruchten omhoog zendt en de krachten van het groeien bijzonder openbaar worden. Hij verbindt dit met bepaalde vegetatieriten, zoals het springen over het vuur: hoe hoger men sprong, des te hoger groeide het graan.<sup>71</sup> Dit springen werd ook op het Midzomerfeest gedaan, dus kan niet gekoppeld zijn aan het 'lentebegin', dat Mayer in 1 mei ziet.

Een *Lostag* is in het Nederlands een *lotdag*, een kritieke dag (voor het weer), elk der dagen die in het volksgeloof van bijzonder belang zijn voor het levenslot van de mens, voor het gedijen van het vee, voor het weer, enz: *lotdagen zijn b.v. Kerstmis, Nieuwjaar, Driekoningen, Lichtmis*.<sup>72</sup> Er zijn dus een heleboel lotsdagen in een jaar, waaronder 1 mei en midzomer en op al deze dagen zijn de heksen actief.

## Literatuur

BP = Bolte, Johannes & Jiří Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, Leipzig 1913-1932 (5 dl.).

Braekman, W.L., *Middeleeuwse Witte en Zwarte Magie in het Nederlands Taalgebied*, Gent 1997.

Briggs, K.M., *The Anatomy of Puck. An Examination of Fairy Beliefs among Shakespeare's Contemporaries and Successors*, London 1959.

Buschan, Georg, *Das deutsche Volk in Sitte und Brauch*, Stuttgart e.e. z.d. [1922].

Caminada, Christian, *Die verzauberten Täler. Kulte und Bräuche im alten Rätien*, Olten-Freiburg im Breisgau 1962 (= 1961).

Frazer, James, *The Golden Bough. A study in magic and religion*, Ware 1993.

Ginzburg, Carlo, *Ecstasies. Deciphering the Witches' Sabbath*, London 1992 (= 1991 = *Storia notturna*, Turin 1989).

Gould, Charles, *Mythical Monsters*, London 1995 (repr. 1886).

Haiding, Karl, *Österreichs Sagenschatz*, Wien e.e. 1977.

Hansen, *Zauberwahn*, 1901.

Harrebomée, P.J., *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal*, Amsterdam 1980.

Haupt, Karl, *Sagenbuch der Lausitz*; Bautzen 1991 (= 1862/3).

Laan, K. ter, *Folklore in de Nederlandse Overleveringen*, Amsterdam 1949.

Laan, K. Ter (ed.), *Nederlandse Overleveringen*, 2 delen Zutphen 1981 (= 1932).

Lea, Henry Charles, *Materials toward a history of witchcraft*,

Lecouteux, Claude, *Chasses fantastiques et Cohortes de la nuit au Moyen Age*, Paris 1999.

Leeuwen, Richard van (vert.), *De Vertellingen van duizend-en-één nacht*, Amsterdam 1993-1999.

Lévi-Strauss, Claude, *The Raw and the Cooked. Introduction to a Science of Mythology 1*, New York e.e. 1975 (= *Le Cru et le Cuit*, Paris 1964).

Lexer, Matthias, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Stuttgart 1986 (Repr. 37<sup>e</sup> Aufl.).

Mannhardt, Wilhelm, *Wald- und Feldkulte*, Darmstadt 1963 (2 delen).

Mudrak, Edmund, *Das grosse Buch der Volkssagen*, Reutlingen z.d.

Newall, Venetia, *An Egg at Easter. A Folklore Study*, London 1971.

Peuckert, Will-Erich, *Handwörterbuch der Sagen*, Berlin 1961-63.

<sup>71</sup> Runeberg 1947, 84f naar A. Mayer, 'Erdmutter und Hexe', in: *HFQ* 12 (1936) 42-46.

<sup>72</sup> Van Dale 1983, 855; Van Dale 1984, 1612.

- Runeberg, Arne, *Witches, Demons and Fertility Magic. Analysis of their significance and mutual relations in West-European Folk Religion*, Helsingfors 1947 (Societas Scientiarum Fennica, Communicationes Humararum Litterarum XIV.4).
- Schrijnen, Jos, *Nederlandsche Volkskunde 1 & 2*, Zutphen [1915].
- Soldan-Heppe, *Geschichte der Hexenprozesse*, Max Bauer (hgg.), Bd. 1, Hanau/M 3<sup>e</sup> dr. (Reprint Yugoslavia).
- Teenstra, Marten Douwes, *Nederlandse Volksverhalen*, Leeuwarden 1973 (= 1843/48).
- Teirlinck, Isidoor, *Flora diabolica. De plant in de demonologie*, Antwerpen 1924.
- Teirlinck, Isidoor, *Flora Magica*, Antwerpen 1930.
- Trachtenberg, Joshua, *Jewish Magic and Superstition. A Study in Folk Religion*, New York 1970.
- Vries, Jan de, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden 1971.
- Wolf, J.W., *Beiträge zur deutschen Mythologie*, Leipzig 1857.